

Balázs Lajos

A halál előjeleivel kapcsolatos hiedelmek Csíkszentdomokoson *

Ákár szűkebb, akár tágabb értelemben vesszük számba az emberi élet főbb állomásaihoz fűződő szertartásos szokásokat, a temetkezés az utolsó helyre kerül.

A csíkszentdomokosi lakodalmi monográfiánk¹ szertartásait, szokásmozzanatait, Arnold van Gennep ritusmodellje szerinti² csoportosításait a temetkezés szokáskörének leírása során is követni óhajtjuk, mivel az átmeneti szokások tagolódására továbbra is alkalmasnak találjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy az átmenetek határvonalait talán rugalmasabban értelmezzük. A házassági, temetkezési szokásokban egyaránt érvényesülő stádiumokat Dömötör Tekla magyar szóhasználatára szerint három fő rész köré csoportosíthatjuk: „Az első fázisban történik a régebbi állapotból való kilépés, ezt követi egy átmeneti állapot, amelyben az egyén mintegy a két állapot között lebeg, míg a harmadik stádium az új állapotba való befogadást fejezi ki.”³

A. van Gennep az átmeneti ritusokat kívülről megjelenő segéderőknek tartotta; nélkülük az egyén nem lenne képes a helyzetváltozások végrehajtására. Ennek értelmében — írja Fejős — szokták az átmeneti szokásokat olyan hídfőként értelmezni, amelynek az a rendeltetése, hogy elvezessék az embert egyik életkori szokásból a másikba.⁴

* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1992. évi honismereti-helytörténeti pályázatán II. díjat nyert pályamunka.

¹ *Nunta secuiască din Sîndomonic*. Kézirat, 200 lap terjedelmű doktori értekezés 1976-ban. *Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson* című, 600 lap terjedelmű monográfiám 1984-től vár kiadásra. A téma köréből eddig megjelent dolgozataim: *Próbálkozás a székyel és a román lakodalmi szokások összehasonlító vizsgálatára*. Művelődés (a továbbiakban: M) XXVIII(1975). 4. sz. 26—27. *A csíkszentdomokosi lakodalmi percc*. Népmisemeri Dolgozatok (a továbbiakban: ND) 1976. 142—146. *Párválasztás régen és ma Csíkszentdomokoson*. M. XXX(1977). 4. sz. 32—34. *Ágsírató*. Uo. XXXI(1978). 8. sz. 24—25. *Adatok a csíkszentdomokosi lakodalom egykori hiedelemvilágához*. Acta Hargitensia (a továbbiakban: AH) 1980. 245—254. *Párválasztás Csíkszentdomokoson*. ND. 1981. 129—137. *A párválasztás kritériumrendszere Csíkszentdomokoson*. Korunk Évkönyv 1982. 147—160. *Lakodalmi ujjogtatások*. M. XXXV(1982). 5. sz. 36—37. „Tényleg férjhez mentem egy Lajos nevűhöz...” *A hiedelemtől a szórakozásig*. A Hét (a továbbiakban: H) XIII. (1982). 8. sz. Egyén és közösség viszonya a lakodalomban = *Lakodalom*. Debrecen 1983. 207—220. *A csíkszentdomokosi lakodalom szereplői*. M. XXXVI(1983). 5. sz. 29—31; 6. sz. 33—34; 7. sz. 34—35; 10. sz. 34—36. „Én vagyok a gyöngyvirág, kell nekem a rózsza.” *Csíkszentdomokosi párosító játékok*. Tett (a továbbiakban: T) 1983. 1—2. sz. 27—29. *Mit ér meg egy menyasszony? Csíkszentdomokosi lakodalmi találós kérdések*. Hargita Kalendárium (a továbbiakban: HK) 1983. 152—154. *Új falu — új szokások* (a megjelentetés lehetősége végett a szerkesztőség által adott cím, eredetileg: *Lakodalom nélküli házasság. Egy szokás szankciórendszere*) Korunk (a továbbiakban: K) XLIII(1984). 763—767. *A gyászruha mint rituális kellék a csíkszentdomokosi lakodalomban*. T. 1984. 2—3. sz. 27—34. *Az irogatás és perefernumvitel egykori szokása Csíkszentdomokoson*. HK. 1984. 142—145. *A lakodalom mindenese*. T. 1984. 1. sz. 38—40. *A lakodalom hangjai*. Uo. 1986. 3. sz. 29—32. *Színpadra vitt népszokások = Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklórizmus köréből. Buk. 1987. 147—161. *Levél Székely Jánosnak bábakalács-“ügyben”*. H. XVIII(1987). 36. sz. *A fenyő — dísz és jelkép*. T. 1987. 1. sz. 56—58. *Házassági körzetek*. Uo. 2. sz. 54—59. *A hozomány*. Uo. 1988. 1. sz. 20—23. *Szépség — párválasztás*. Uo. 3. sz. 30—31. „Ért búza vagyok” Uo. 1989. 4. sz. 30—35. *Bíró Zoltánal: Két szerep — egy személy*. M. XXXIX(1990). 9. sz. 35—45. *A gyermek a csíkszentdomokosi lakodalomban* = *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Bp. 1991. 489—497. *A ház szerepe a lakodalomban*. M. XL(1991). 2—3. sz. 51—53. *A csíkszentdomokosi lakodalom hiedelem-hálózatának vázlata*. Uo. 7—8. sz. 31—32. *Rituális tárgycsere a csíkszentdomokosi lakodalomban*. Honismeret XX(1992). 4. sz. 47—50.

² Gennep, Arnold van: *Les rites de passage*. Étude systématique des rites. Paris 1909.

³ Dömötör Tekla: *Az emberi élet fordulóihoz fűződő népszokások = Magyar népszokások*. Bp. 1972. 48.

⁴ Fejős Zoltán: *Az átmeneti ritusok*. Ethnographia. XC(1979). 412.

Az átmeneti szokások mechanizmusait, lépésről lépésre történő előhaladásukat a hiedelemrendszerek óriási hálózata veszi körül. Maga az egyén is olykor, éppen mert ezek az események rá irányulnak, kiemelkedő szerepet játszik a hiedelmek és tilalmak rendszerében, más szóval „rendkívüli állapotba jut az egyén, mielőtt a közösségben betöltött új státusát elnyerné; halotti rítusok esetén, mielőtt végleg megszűnnék a közösség tagja lenni és a »halottak közösségébe lépne«”.⁵

Az átmeneti szokások, esetünkben e temetési szokások teljes vonulatából, bármennyire is összegyűjtöttük a csíkszentdomokosi szokásanyag jelentős anyagát, ezúttal csak az elválasztó (prelimináris) rítusok egyikével próbálkozunk foglalkozni. Örömmel tesszük ezt, hisz a hazai magyarság viszonylatában néhány, a Kriza János Társaság 1992. májusi vándorgyűlésén elhangzott előadáson kívül nyomtatott tanulmányról, könyvről, az erdélyi temetkezési szokásokról, a halálszemléletről alig tudunk⁶, mivel annyira tiltott kutatási terület volt, akárcsak a tőle elválaszthatatlan vallási néprajz. Nem véletlen, hogy a halál problematikáját Bálint Sándor, Kardos László és mások a vallásos néprajz tárgykörébe is besorolták.⁷

A halál előjelei ugyan nem tartoznak szorosan a temetés szokáskörébe (talán, ha nagyon szigorúan értelmezzük A. van Gennep modelljét, még oda sem sorolhatók be, annál is inkább, mert az idő függvényében távoli és közeli jelentkezései lehetnek), mégis szükségesnek tartjuk velük foglalkozni, hisz szerves részei a halál körül kialakult sajátos kultúrkörnek, vagy ahogy Kunt Ernő fogalmaz, részei a magyar parasztság halálképének.⁸

Távlati célunk Csíkszentdomokos paraszttársadalmának a mulandósághoz, halálhoz, túlvilági léthez való viszonyát vizsgálni, az élet és halál, az élő és holt közötti viszonyt értelmezni. Ez indokolja, hogy kutatási tervünk és munkánk (újra a lakodalmi szokások gyűjtési gyakorlatára kényszerülünk hivatkozni) jóval túlnő a temetés szokáskörén: két ellentétes irányban halad, ha a temetést valahol egy hosszú eseménysorban középen álló szokásnak tekintjük. Tudnunk kell, mi történik az emberi lélekben, tudatban, a közösségi viszonyrendszerben a halál beállta előtt, és azt is, hogy mi történik utána; dramaturgiai szóhasználattal élve, célunk végigkövetni a halál miatt bekövetkezett közösségi egyensúlybomlás előzményeit, a végkifejletet és a feszültség feloldásának rövidebb-hosszabb folyamatát.

Kunt Ernő is figyelmeztet, hogy „a halálra vonatkozó ismeretek ne szűküljenek le pusztán csak a haláleset körüli tennivalók körére, hanem az egész kultúrát behálózzák, illetve az emberi élet valamennyi vetületének kulturális megfogalmazásában vonatkozási alapul szolgáljanak”.⁹

A halál előjelei szerintünk több szempontból is értelmezhetők. Az első szempontot az átmeneti szokások társadalmi lényegéből adódóan a bizonytalanság távlata és az ebből születő társadalmi kíváncsiság táplálja. Az emberi kíváncsiság — megtudni, mit hoz a jövő — különösen felfokozódik akkor, amikor az egyén vagy a közösség sorsa — többnyire belátható időn belül — minőségi fordulat, változás elé tekint. Mint láttuk, a születés, házasság, temetés szokásait A. van Gennep óta átmeneti szokásnak nevezzük, mert a három esetben lényegesen megváltozik az egyén társadalmi státusa.

⁵ Pócs Éva: *Élet és halál — Magyar néprajz* VII. Bp. 1990. 628.

⁶ K. Kovács László: *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kvár 1944. Nagy Olga: *A halál az élet rendjében*. K. XLI(1982). 342—349. Nagy Ödön: *Az egyház szerepe halottas szokásaink alakításában = Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. Veszprém 1991. 179—184.

⁷ Vö. *Előmunkálatok a Magyarországi Néprajzhoz* 10. Bp. 1982. 1.

⁸ Kunt Ernő: *Az utolsó átváltozás*. A magyar parasztság halálképe. Bp. 1987. 10—109.

⁹ Kunt Ernő: *i.m.* 39.

Mikor és milyenre? — ezek a kérdések egyértelműen foglalkoztatják az egyént és hozzátartozókat minden életforduló bekövetkezése előtt.

Ki lesz a jövődöbéli, hogyan fognak élni? Milyen lesz az újszülött; legalább a neme? Ezt már a lakodalom során próbálják sok jeltől megjósolni. A házaseset sok kérdését, vonatkozását tudni akaró pártudakoló (ún. szerelmi) jóslás több mint száz változatát gyűjtöttük össze Csíkszentdomokoson. Ki, mikor, hogyan hal meg? — számtalanszor fogalmazódik meg az életnek főleg a veszélyeztetettebb időszakában. Más szóval az átmeneti szokások magukban hordják az átmenet izgalmaival, az ismeretlen jövő feszültségeit, a félelmet és a kíváncsiságot.

A második szempont az előbbinek inkább származéka, a halál, az elmúlás gondolatával való egyéni vagy egészen kisközösségi (családi, házastársi) pszichés jellegű foglalkozás. Nagy Ödön bizonyára lelkeszi tapasztalata alapján mondja, hogy „a halált nem lehet megszokni. Ma is és minden időben érvényes a halálfélelem...”¹⁰ A felgyűjtött élettörténetek, illetve haláltörténetek ezt a jelenséget is igazolják.

A halál előjelei azért is jelentkezhetnek, mert magát az elmúlást folyton ébren tartja a keresztény ember egész hitvilága, mindennapi lelki, erkölcsi élete, hisz éjszakai pihenőágyát is „földi koporsó”-nak tartja. Ez utóbbi két helyzet — a pszichikai és a vallásos — nyilván szorosan összefügg. A különbség köztük a hangsúlyok arányában, és mint adatközlőim vallomásaiból kikövetkeztettem, az egyén érzékenységi fokában található. Más szóval a halálhoz és az elmúláshoz való viszony minden közösség kultúrájának szerves része. Szerintünk kultúra kérdése az, ahogyan a halálra készülnek; ahogyan fogadják, kezelik a halál eseményeit; ahogyan felvigyáznak a haldokló lelki gondozására; ahogyan a halál és temetés tárgyi-személyi környezetét előkészítik; ahogyan lelkileg megélik az eseményt; ahogyan a végtisztességet megadják az örökre távozonak.

Mivel az elhalálozás és temetkezés folklórisztikus kultúrképének csak egy — kezdő — jelenségét tárgyaljuk, nem térhetünk ki a falu részletesebb ismertetésére, hagyományörző vonatkozásaira, ami a jelenség monografikus leírása esetén elmulaszthatatlan követelmény. Kutatási módszerünkről is csupán annyit, hogy a már korábban kialakult gyakorlatunkhoz és elvünkhöz híven, amely szerint népi kultúránk egy területéről sem lehet nemzeti szintézist készíteni kimerítő helyi monográfiák nélkül, csak az innen-onnan történő adat „felcsippentése” alapján, Csíkszentdomokoson 1990-től végzünk folyton visszatérő gyűjtést. Faragó József intelme, amely szerint a korszerű folklórkutatás „csakis a határtalan gyűjtés elmélete és gyakorlata alapján remélhető”¹¹ — számunkra vezérelv ma is. Ennélfogva terepmunkánk két fő irányban bontakozik ki: először is a legapróbb részletekig elmenő kérdezés, beszélgetés irányában, elsősorban a szokásokat gyakorló középkorú adatközlőkkel, aztán az idősebbekkel és a fiatalokkal. Ez utóbbi két kateória tudásának folklórisztikai megítélése, tapasztalataink szerint, téves. Túl sokat várnai: az előbbtől (ez a folklórkutatás szemléletére is visszajelez, ti. arra, hogy a folklóralkotásokat a múlt relikviájának tekintik csupán); és túl bizalmatlanok ez utóbbiakkal szemben. A népi kultúrában — ha nem is gondolhatunk minden területére — vannak szerintünk érdekelték és kevésbé érdekelték. Ez az ítéletünk az emberi élet fordulóihoz kötődő szokásokra mindenképpen érvényes, mivel ezek közösségszabályozó szokások. Mind a születés, mind a házasság, mind a temetkezés lefolyásának az idősebbek (úgy 70-től fölfele) inkább csak passzív szemlélői, tudásuk egyre hézagossabb; a 30 évet meghaladóké

¹⁰ Nagy Ödön: *i.m.* 180.

¹¹ Faragó József: *A folklórgyűjtés mennyiségi és minőségi határai*. K. XXXVIII(1979). 923.

viszont egyre gyarapodó, mert a szokásvezetésbe, -vitelbe való belenevelődés, a gyakorlás kényszere számukra folytonos kihívást jelent. A kultúra váltásának és továbbvitelének eme társadalmi jelenségéről, amely nem intézményesített, de mégis vannak tökéletesen működő mechanizmusai, a lakodalomról és párválasztásról közölt tanulmányaimban többször is szóltam.

Kutatási módszerünk másik iránya magán a szokáson, a temetésen való közvetlen, személyes megjelenés (pl. újsághirdetés alapján), az ottani megfigyelés, jegyzetelés, hangfelvétel, fényképezés (15 év alatt 25 lakodalomban vettem részt), valamint a folklorisztika határtudományainak (szociológia, lélektan, sőt az orvostudomány) eredményeinek felhasználása.

Ezek előrebocsátása után időszerű megfogalmazni: szoros értelemben mit értünk „a halál előjelei” fogalom alatt?

A haláljósítás, a halál előjelei természetesen a népi hiedelemvilág szerves részei. „Nem testi tünetekről, szimptomákról van itt szó” — állapítja meg Kunt Ernő,¹² bár annyival kiegészítjük, hogy nem is egészen függetlenek ezektől, mivel bizonyos előjelek, jósítások a véget elővetítő kóros tünetek és elváltozások előhaladásával felfokozódnak. A *Magyar néprajzi lexikon* szerint „az emberi élet hosszúságát vagy a halál bekövetkeztét jelző előjelek”.

Jung Károly felveti a haláljósító jelek, cselekmények, események, álmok tipologizálásának kidolgozását¹³ a jugoszláviai magyarság hagyományvilágának összefüggésében, de nyilatkozata szerint nem vállalkozik az ötlet megvalósítására. Ennek ellenére felvázol „egy lehetséges rendszert”, melynek alapján időhöz és eseményekhez fűződő jelenségek vagy éppen ezektől független álmok és jelenségek képezik. Kunt Ernő viszont a halált közvetlenül megelőző, majd kísérő, illetve azt követő jelek rendszeréről beszél,¹⁴ az emberi kor függvényében viszont mindketten már az újszülöttre vonatkozó haláljósító jelekből indulnak ki. A *Magyar néprajzi lexikon* is nagyjából ezt a képletet követi, és szemelvényesen számba veszi azokat az alkalmakat, jelenségeket, amelyek a halál bekövetkeztét jelzik.

Csikszentdomokosi tapasztalatunk, amely a párválasztás és a lakodalom, illetve a temetés szokásvilágával kapcsolatos óriási arányú hiedelemanyag rendszerezése alapján alakult ki, úgy véljük, hogy a halál, az elmúlás gondolata nagyobb nyomatékkal a párválasztás alkalmával fogalmazódik meg, a lakodalom szokásmozzanatainak több pontján jelen van, és végigkíséri az élet minden jelentős eseményét. Éppen ezért a továbbiakban a halál előjeleinek számbavételét a már említett eseményekkel kezdjük, viszont tipologizáló szempontként az előjel megnyilvánulási formáját tartjuk fontosabbnak, mindvégig élettörténetekkel illusztrálva, ahol erre lehetőség van. Így részben kerüljük a Jung és mások által alkalmazott szentenciózus ízű sztereotíp jelenségek felsorolását, mivel úgy gondoljuk, hogy a tárgykörhöz tartozó hiedelemjelenségek és maga a kultúrkép úgy nyernek mélységet, ha az értelmezés magából a rendszerből fakad; ha olyan magyarázza meg, aki egy-egy eseményt közvetve vagy közvetlenül átélt. Közlésünk és szemléletünk szerény értékét abban látjuk, hogy az egész magyarlakta területről jelzett, tehát általános érvényű

¹² Kunt Ernő: *i.m.* 103.

¹³ Jung Károly: *Halál és temetés. Az emberélet fordulói.* Szabadka 1978. 119. és *Haláljósítás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában.* Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Bp. 1982. 224.

¹⁴ Kunt Ernő: *i.m.* 103.

haláljelző jelenségek változatait Csíkszentdomokoson megrázó élettörténetekben, elmúlástörténetekben fedeztük fel.

A pártudakoló jóslások, amelyeknek alkalmi ugyancsak mintegy nyolcvanlapnyi kéziratra rúgnak, két tematikus csoportja arra keres választ, hogy milyen lesz a menyasszony, vőlegény házaselete, illetve, hogy „koszorús vagy botlott menyasszony lesz-e a jövődöbeli”.¹⁵

Bár a kérdések céliránya az „élő élet”-re vonatkozik, az alábbi jóslási variánsokban jelentkezik a halál esélye, lehetősége is.

„Este egy pohárba a tojás sárgáját fehérje nélkül beléteszik, s akkor merített patakvizet öntenek reá. Reggel, amikor a nap kisüt, a nappal szembe fordítsák. Ha feljő s reatpad a pohár falára, akkor annak a leánynak vagy legénynek nyomorult lesz a házaselete, *vagy meg fog halni?*” (11. sz. adatközlő).

„Mikor az esztendő végződik s harangoznak, a harangszó alatt egy pohárba akkor merített patakvizet töltenek. Veszünk egy tojást, a kezünkkel eltörjük és beléeresszük a pohárba úgy, hogy ne menjen szét a sárgája. Reggel, amikor a nap feljött, nézzük meg a napnál, és akkor kitűnik, hogy a leány koszorúsán menyen-e férjhez vagy elszóktetik. Ha tojásnak a sárgája lemenyen a fenekire, s a fehérje reáhurkolódik, akkor a leány nem megy koszorúsán férjhez, vagy abban az esztendőben meg is halhat. Ha a tojás fehérje a víz tetejére felgyöngyözik, akkor a leány koszorúsán menyen férjhez” (12).

„Szent András estéjén akkor merített patakvízbe beléütik a tojást, vigyázva arra, hogy a sárgája ne menjen szét. Reggel megnézik, és ha a sárgáját béburkolta a fehérje, akkor a leány nem koszorúsán menyen férjhez, vagy *abban az évben meghal*. Ha a tojás sárgája feljő a fehérje tetejére, akkor a leány koszorúsán menyen férjhez és boldog lesz az élete” (8).

Arra is találtam példát, hogy a jóslás beteljesedett: „Patakvízbe tojást üttek. Édesanyámnak koporsó jött fel, s *az anyja meg is halt*. Így ő nem mehetett férjhez abban az évben” (24).

Az előrejelzések a lakodalom hiedelemvilágának rendkívül jelentős részét képezik. A szorongás, a bizonytalanság táptalaja a babonás reflexeknek; fokozzák az érzékenységet minden iránt, ami a fő eseménnyel egy időben, többnyire véletlenszerűen történik.

Tulajdonképpen előjelekről van szó — a folklorisztika így nevezi —, és a jóslásnak abba a kategóriájába sorolják, hogy az ember bizonyos jelenségeket, cselekményeket valamilyen más esemény bekövetkezésének jeleként értelmez.¹⁶ „Ezekből hiányzik a tudatos emberi előkészítés, és csak a spontán előkészítésre támaszkodnak.”¹⁷

A jelenséget a feltételes reflex mechanizmusának modellje szerint is értelmezhetjük: azonos jelek (előjelek) majdnem mindig azonos vagy hasonló szellemi, lelki reflexeket váltanak ki, s ezek legtöbbször sztereotíp ítéletek, előrejelzések formájában fogalmazódnak meg. Analógiánkat látszik igazolni, hogy bizonyos előjelek a szokássorozat más és más mozzanataiban jelentkezhetnek, de mindig azonos/hasonló értelmezéseket, érzelmeket, „reflexeket” váltanak ki. Ez a megállapításunk, úgy tűnik, érvényes a szorosabb értelemben vett halálelőjelek értelmezésére is.

A lakodalom során megfogalmazódó előrejelzések, jóslások természetesen az új pár „milyenségi” jövőjére utalnak, ennél fogva pozitív és negatív tartalmú típusokba soroltuk

¹⁵ Csíkszentdomokoson elméletileg ez azt jelenti, hogy szűzen megy-e férjhez a menyasszony vagy nem; gyakorlatilag pedig azt, hogy terhes-e vagy sem.

¹⁶ *Magyar néprajzi lexikon* I. Bp. 1977. *előjel* címszó.

¹⁷ Ua. II. Bp. 1979. *halál előjelei* címszó.

be; ebből nyilván az következik, hogy a halál távlati esélyére is utaló előrejelzések ez utóbbi típusból kerülnek ki.

„Perefernum vitelkor ha valami leesett, az ágy kikapcsolódott, az nem volt szerencsés. Erre sok eset van. Ott van a Hidas Jóska esete is. A menyasszony ágya szétesett, pont a néptanács előtt, és mi mondtuk, hogy térjünk vissza, mert nem lesz jó belőle. Egy év se telt el, s Jóskát *meg es ütték*” (17).

„Halottas menettel találkozni: az rosszat jelent, szomorúságot, szerencsétlen házasságot. *Valamelyik özvegyen marad*” (3).

„Halottas menettel nem jó találkozni. Nem szerencsés, ha halott van a szomszédságba vagy rokonságba. Egy pár olyan volt, itt nem messze, s az ember három éve nem tud felkelni. Megjósolták még akkor. Egyesek azt mondták: »Oh, nem kell mindenre adni!«, de ugye hogy nem szerencsés. Vót igaz benne. *Úgy kell meghaljon*” (19).

„Halottas menettel se jó találkozni. S mikor halott van közel a szomszédba, az se. Úgy ötödik-hatodik házig, legalább tízig ha halott van, a má nem jó. Jobb elhagyni a lakodalmat, ha szomszédba közel halott van. A halottat el kell temetni, ha meghalt, de a lakodalmat el lehet hagyni. Most is félnek ettől” (15).

„Több pár esküvője sem szerencsés. Mer az áldás megoszlik. Ha az esküvő párok idegenek, nincs benne semmi. De ha testvérek, egy családból valók, a szülők egyszerre rendezik két-három gyermekiket, bizony mondják, hogy nem szerencsés, mivel meg is történt. Hármás lakodalom volt: két leány s egy fiú. S nemsokára a fiú a *bányába meg is halt*. Azután is elmondták sokszor a népek, hogy mégiscsak volt valami benne, hogy három testvér együtt esküdt, s nem szerencsés. Régebb is tartották ezt, máma is be van teljesülve” (25).

„A koszorú a menyasszony fejéről ha megcsúszik vagy leesik, vagy válást, vagy *valamelyiknek a halálát* jelenti” (16).

„Ha a vőlegény leejti a gyűrűt, *a felesége meghal*” (16).

„Ha a gyertya feldől, *az egyik meghal*” (7).

„Koszorú, slájer ha meggyúl: szerencsétlenség, *halál lehet belőle*”. (2).

„Egyszer egy helyen a ruhagyertyák égtek, amikor a menyasszony köszöntött bé az új házba. A gyertyákat a két leányka fogta az ajtónál. Amikor lépett bé a menyasszony, a leánykák is léptek bé utána. Erősen sokan voltak ott. A gyertya lángja belékapott a fátyolba, a haja es eszeégett a menyasszonynak. Alig tudtak rajtakapni. »Nem, nem, nem lesz jó. Ez nem lesz jó! Kuttya gyilkos teremtette!« — mondtuk, hogy hát ne, a leányka ejtette el a gyertyát véletlenül, de »nem, nem, nem! Nem lesz jó!« — csak mondták. S esztendő múlva, két karácsony közt *az urát a fá megülte*. Ugye, leégett volt a fátyla s a haja” (6).

A halál tulajdonképpeni előjeleinek tipologizálásában a már jelzett történések sorrendje (születés, házasság), illetőleg az elmúlás eseményeihez viszonyított idő nem igazít el egyértelműen. Megállapításunkban elsősorban egyik adatközlőnk volt segítségünkre; szemléletét vagy magyarázatát elfogadni kötelességünk, hisz folklórkutatási hivatásunknak mondunk ellen, ha folyton azt magyarázzuk bele a jelenségekbe, ami nincs, vagy amit szubjektíve elváránk.

„Semmi sem jelzi az időt — mondja Nagy Lajosné Ferencz Rozália —, hogy ki mikor hal meg. Azt nem, az időt nem. Mert úgy tanította az Úrjézus, hogy sem az időt, sem a napot, sem az órát nem tudhassa senki. A halál pillanatát s óráját. Hogy közeledik, azt biztosan jelzi. Azért kell örökké készen legyünk. Imádkozni kell s dolgozni. Semmi különös nem kell ahhoz. Az Úrjézus ezt a kettőt parancsolta. Én 83 éves vagyok, de min-

dennap imádkozom, s valamit örökké dolgozok. Este bár ennyit mindenki mondjon el: Jóistenem, hálám legyen a máí napért, s öröj meg a setét éjszakának es idején minden különös bajtól. Ez elég a Jóistennek. Met akkor hiszi a Jóistent. Reggel, amikor felkel az ember, vessen keresztet magára, s mondja: édes Jóistenem, segíts meg a máí napra! Ennél több nem kell. A hitünköt evvel megvallottuk” (20).

A fentiek után a halál előjelrendszerének felvázolására a jel megnyilvánulási formáját választom vezérelvemmé, viszont sietek megjegyezni, hogy teljesen egyértelmű megnyilvánulási formát ritkán találni, tekintettel az élet- és halálhelyzetek nagy változatosságára, az emberi személyiség érzékenységi fokának nagy különbözőségeire. Mindezek ellenére joggal beszélhetünk egy sajátos haláljelző kultúrképről.

I. Aki megérzi és akinek megjósolják a halálát

„Hallottam olyanról, hogy mondta, én úgy érzem, meghalok. Úgy készüljete, hogy én most meghalok. Valahogy a gyengeségiből érezte? Nem tudom! Beteg nem volt!” (10)

„Amikor édesapám meghalt, má szolgáltam egy üzletbe, itt a másik utcába. Szombaton a testvérem odajött, mézárosok es voltak ott, ahol laktam, disznóhóágért, hogy jeget tegyenek belé, met azt mondták, attól gyógyul meg. Ez volt pénteken, s vasárnap hazakéreztem, hogy nézzem meg édesapámat. S mondom, mit csinál édesapa? Azt mondja: »Én fiam, hanemegyek, mind itt hagylak sorra.« Mí kilencen voltunk testvérek. Ez volt vasárnap, s hétfőn má meghalt.

Mondtam neki, hogy ó, nem hal meg, édesapa! »Nem, fiam — azt mondta —, nyugodjatok belé, látom én, hogy meg kell haljak.« Ő ezt megérezte” (5).

„Meg lehet érezni. Amikor má közeledik a halál, akkor olyan furcsa lesz az ember, olyan ragaszkodó az emberhez: úgy kéri az imát. Ebből má aztán tudjuk, hogy ő érzi, hogy hal meg. S azért ragaszkodik. Kéri a hozzátartozókat is, hogy híjjanak ide valakiket, hogy imádkozjanak. Ebbe nyilvánul meg ez a ragaszkodás, s az, hogy készül” (20).

„Jött ide egy öreg szomszéd néni, Rózsi néni. Egy bánatos szívű öregasszony, s azt mondja neki Márton, itt lakott a szomszédba: »Maga elkészült-e, Rózsi? Met én elkészültem.« Azt mondja az öregasszony: »Menjen el, Márton, hát maga még tölem fiatal!« »Mindegy, de én má elkészültem!« Akkor hanyat vágódott, úgy a szeme elfehéredett, s csak annyit mondott: »Reám ne haragudjatok»” (22).

„Az uram tíz évig volt beteg, s egyszer azt mondta: »Meghalok.« Persze hogy meg, hát én es meghalok, jó, hogy nem maradsz meg. Mindenki meghal — én ezt válaszoltam neki. De ő azt mondta, nemsokára meg fog halni. Érezte, hogy közelebbről meg fog halni. S úgy is történt” (26).

„Volt itt egy szomszédasszonyom s mondta, hogy amikor az öccse halt meg, legény volt, saját magának fogta a pulzust, s mondta eccer, na... most... most... most... (csökkenő hanggal), s akkor úgy kilobbant. Albét Jóskáné mesélte vót az öccsiről, ők ott voltak mellette, s látták, hogy saját magának nézte, s mondta: na, nincs sok hátra” (10).

„Azt mondják, hogy a beteg, mikor olyan kötöződő, akkor nemsokára hal meg. Ebből az ágyból a másikba kíváncsodik, vagy le a födre, még a födre se. Például nénémnek egy fia úgy halt meg, fiatal ember volt, hogy kérte az édesanyjától a tiszta lábravalót, pedig nem volt piszkos, ami rajta vót, s leült az ágyra, s le is feküdt, hogy ő felhujza. S utána hamar leszállt, leült a födre, s abba a helybe múlt ki. A földön múlt ki! Úgy jött neki, hogy ő az ágyba nem marad. Mondta a testvérem neki: »Mét ültél le oda, Tibi? Ott nem jó helyt vagy!« S erre eresztette hátra a fejét, s úgy múlt ki» (20).

„Nagyanyám is úgy múlt ki, hogy megérezte. Reggel azt mondta: »Jere, Márton fiam, vigyetek hátra az ősbé, met én ma meghalok, s ott akarok meghalni!« Hamar ágyat csináltak, lefektették. »Iszik-e teát, valamit?« »Semmit!« Úgy, ahogy vót, hármát nagyot szuszogott, s kész, be volt fejezve» (22).

„Csak édesapámról tudok beszélni. Utolsó napján is kiment a szükségit végezni. Béjött, s azt mondja nekem: »Jere, Erzsi, beretváljal meg, me én ma meghalok.« Én mondtam: Jaj, édesapám, mit beszél? Azt mondja, »Én érzem.« Leült, fogott egy ceruzát, s azt mondta, »Írnék én nektek még valamit, de nincs erőm már. Értsétek meg édesanyáddal egymást, s tük osztozzatok majd.« Ez így elmúlt. Egyszer csak elkiáltta magát délután, hogy »Jaj, hogy fáj a hátam! Belészúrt valami! Nézzétek meg!« Odamentünk, néztük, sűröltük. Estefelé rábújt az ágyra, ült a széken, s mintha fordult volna le. Kértem édesapám: »Maga ilyen rosszul van?« S azt felelte: »Ígyen.« Nem azt, hogy igen, hanem, így. Nézem, hát a szeme elhártyásodott. Kiáltom Ignácot: gyere hamar, édesapa hal meg! Alig tettük le, tíz perc múlva meg es vót halva. Ő megmondta, hogy »Ma meghalok!« S meg es halt. Ő megérezte.

Az ember megérzi, hogy meg fog halni. Az biztos. Előre. Ugye, édesapám aznap reggel kérte, hogy borotváljam meg, met aznap meghal. Meg es mondják a családnak» (22).

„Nagyapámék készültek egy lakodalomba. Ők voltak a násznagyok. Akkorra csináltattak új csizmákat, olyan rövid szárúakat, olyan vót a divat. S akkor azt mondja nagyapám: »Na, most idáig nem ettünk együtt a gyermekekkel — met a gyermekek külön ettek, s a nagyok külön ettek, külön asztalnál —, de most gyere, Márton, s mindegyik üljön ide, s együnk együtt, met azt hiszem, többet nem fogunk együtt enni.« Ennyit mondott tátá. S akkor mikor elvégezték az evést, azt mondja: »Mielőtt elmennék, tegyük bé a tehéneknek az áztatottat.« Ahogy tették bé a csebreket, tátám új csizmájának a talpa végig hátrament, hátraszakadt. S mikor jöttek ki az istállóból, édesapámnak azt mondta: »Na fiam, megnyugtatlak, hogy a mai nap meg fogok halni. Jól vigyáztatok magatokra, ha építeni akarsz, ide hátul, a kertbe építs magadnak.«

Hamar nekiálltak, s ott visszazegezték a talpat, felültek a szekérre, a szomszéd ember is. Tátá vitte a puskáját is, met amúgy vadászember vót, met olyan vót a szokás, hogy felhúztak egy nagy-nagy karót a lakodalmas háznál, s arra felkötöttek egy bokályt, s azt a násznagy le kellett onnan lőjje. Csak akkor engedték bé a szekérrel. De az útról kellett lelőni! Nekiállott tátá, elveszi a puskát, s próbálja. Nem sikerül. A puskája nem sült el. Mondja a másíknak: »Nézd meg, te, hogy jártam én!« »Még próbáld meg« — mondja a másík hátra. S még megpróbálja. S nem. S úgy odavágta a puskát a kocsí ódaiához, s mondta, hogy: »Ez velem még ki nem babrált soha, csak most!« Akkor azt mondja a másík, hogy: »Add csak ide, én lelövöm.« Tátá eléadja a puskát a másíknak, s mondja,

hogy: »vigyázz!« »Ne búsulj!« — mondja nagy böcsön a másik. Az is megpróbálja, s nem. Még egyszer, s nem. Nekiállott, s így a földhöz csapja a csövivel a vállán hátrafelé. S ahogy odacsapta, abba a helybe eldőrdült a puska, tátának a golyó a homlokán bé s hátul ki. Abba a helybe hanyatán vette magát, s kész vót. Kellett hazajöjjenek.

Na így vált bé tatámnak a jóslata, hogy a talplemenés a csizmájáról nem hozott jót. Ő meg es érezte s meg es jósolta magának a halálát” (22).

„Nekem megjósolták, egy szomszédasszony, hogy na, az urad, az első emberem, Albert János, mikor elment a háborúba: »Na meglátod, Erzszi, a te urad soha vissza nem tér, s az enyém se.« S há mikor eltelik a nyóc hónap, jó egy szomszéd ember, s azt mondja: »Erzszi, elhoztam az uradnak a halálcéduláját.« S mondom: menjen el, az Istenért, ne beszéljen ilyent! Még most es őrzöm azt a dobozkat a cédulával. S a szomszédasszonyom ura se jött haza. Az oroszok Beszterce Naszodián [sic] elfogták, egy vizes bunker elé állították s meglőtték. Az én uram tizenegy lövést kapott a fejibe. 1944 karácsonya előtt. Hogy miből jósolta meg, nem tudom, de megjósolta” (22).

II. Az álmok jelzései

Olyan álmokkép van-e, hogy biztos halált jelent? — kérdeztem adatközlőimtől.

„Van! Nem jut most eszembe, de tudom, valaki egy éjjel megálmodta, hogy másnap az ura meghal. Sándor Árpádné, most már tudom. Elmagyarázta nekünk a mezőn, hogy álmába látta az urát fényes tisztába felöltözve, fehér ingbe s fehér gatyá rajta, s minden; s úgy ki volt beretválkozva. S mondta neki hogy: »Te most hova készültél?« »Meglátod holnap — azt mondta. — Lakodalomba menyek, jó helyre.« S ő sírni kezdett, hogy: »Hát akkor csak te mész, s én nem?« Mire az ura azt mondta: »Te maradsz s én menyek!« Mikor annak két napja volt, az ura elment: meghalt. Nem vót beteg, hanem ment a lóval s szekérvei. A szekér felborult, s az ura abba a helybe meghalt.

A jel az volt: felöltözött különlegesen: fehér ingbe, gatyába s fehér harisnyába. Ezt mindenki így értelmezi. Az álomlátásnak nagyot adnak” (5).

„Azt leszűrtük, hogy tényleg az álomlátásban is van valami. Volt, amikor egészen beteljesedett, amikor csak félig.

Egyszer álmodtam, hogy jöttem Gál-kútról le, hoztam valami nagy hátibatyut, s akkora nagy volt a víz, hogy nem tudtam keresztüljöni. A hidat is mozgatta a víz, a deszkák lobogtak rajta, de én csak keresztül akartam rajta mindenképpen menni. Addig, hogy lebújtam s átalmásztam, s mikor átálértem, leültem egy nagy kőre pihenni, met elfáradtam. S ahogy ott lihegtem, csak azt vettem észre, hogy egy nagy kígyó jó a nyakamon keresztül, s hát így, a bal mellem bimbójára reakapaszkodik. De az olyan erősen fáj nekem. Szipta. Ott állott a kő mellett egy ember, s kiáltottam neki, hogy szabadítson meg. Az egyet nem mozdult, csak állott. Csak kértem az Istent, hogy jaj, eszen meg ez az állat! Aztán az ember is megmozdult, s a lábával az oldaláról lesuvasztotta azt a kígyót s nyomta. S én megfutamodtam az országútjára, de a vérem folyt.

Aztán amikor az álomból helyrejöttem, olyan ijedséggel ébredtem fel, hát, jaj, mondtam el hamar édesanyámnak, met ő es olyan volt, ő es elmondta nekem az álmaim, amit látott, s én is. S mondom neki, nézze meg, hogy jártam! S azt mondja: »Ó, te fiam,

meglátod, nagy beteg leszel. Ejjsze túl se éled!« Akkor lettem agyhártyagyulladásos. Elvittek az orvoshoz, s azt mondta Éltés doktor: »Isten nyugosztalja, fiam, itt mentség nincs, itt meg kell halni.«

Hazahoztak, édesanyám reszelt tormát, forró tejjel leforrázta, s a hátam gerincire végig reatette. De én má nem tudtam a világról. Három hétig egy sötét szobába vótam benn. S ezt így csinálták, s még tettek jeget is a gerincemre. Tizennyóc éves vótam akkor, s megmenekültem” (22).

„Az öcsém... az most karácsony előtt halt meg (1991). Fonyakolt [ti. gyengélkedett], a lábai dagadtak, de nem kellett vóna még meghaljon, de... S bémentem, me járogattam, s aszondja: »Gyere, me édesanyám az éjjel álmomba itt vót. Ide, az ágy végihez állott, s azt mondta: Ágoston! Elvégezted-e a dolgodot? Met neked most kell velem jere.« S ó, mondom, nem telik bé mindenféle álom. Beszélgetünk, felkelt, úgy az asztal mellé ült, így, s egyszer csak úgy, észre se vettem, a fia szökik oda, hogy »Édesapám, mi van magával?!« S én es nezem, Jézus Mária, s hát meg van halva. A fejit egy kicsit félrefordította, s kész.

Na ugye, azon az éjszaka megálmodta. Ritka, melyik álom bé nem teljesül” (23).

„Az álmokból? De még hogy meg lehet tudni!

Mondta az én férjem: »Meghalok én ebben az évben, meglátod, hogy én ebbe az évbe meghalok, met éjjel álmomba édesanyámmal kaszáltam. Kaszáltunk ketten, s meglátod, ez nem jelent jót. Engem ebben az évben elviszen.« S akkor az öccse, ahonnan most eljöttem, hogy tetszett jöni, a bányába dolgoztak, s az el nem sült trikre [ti. robbanószer] ráfűrtak, s szemberobbant, s elvesztette mind a két szeme világát. Az egyik szeme má ott a bányába kifolyt, s a másik úgy megtelt kavicsal, nem tudták megmenteni. S azt es mindig látta álmába. »Hogy Lázárral együtt dolgoztunk, együtt vótunk, erdővágni, erdővágni vótunk. Meglátod — aszondja —, elviszen. Ebbe az évbe.«

S akkor még nagyon jól érezte év elején magát, s ősszel meghalt” (1).

„Az álomból meg lehet. Én má azt tapasztaltam saját magamon, amikor régebb vótak a kenderek, s abból sok jó ötözetet csináltunk, s amikor kendert láttam kiterítve az udvaron, akkor, ha senki se beteg, akkor is közeledik a halál a családhoz. Anélkül, hogy tudná az ember, hogy kihez. Például nekem egy fiamot huszonnégy éves korában a kocsi elütte. Senki se vót beteg a háznál. Senki se. S hát egy éjen álmomba azt látom, az udvarunk bé van teregetve szárogatni, kenderrel. Jaj, Istenem, mi lesz velünk? Mi jó reánk? Valami halál! valaki itt meghal!

Nem vót egy hete, a kocsi a fiamot elütte. Huszonnégy éves vót. Ott van a falon a nagyított képe, tessék megnézni. Olyan finom zenész vót, hogy... 1964-ben történt. November 21-én temettük.

Aztán, amikor fon valaki. Például, amikor az én uram meghalt, ő is véletlenül, lefeküdtem, s hát úgy hordoztam egy guzsaly gyapjat, egy ilyen csavarás fehér gyapjat! A guzsaly es nálam volt s az orsó es, de én csak kötözödtem, nekem csak fonni kellett. Egypár asszon még font, nem tudtam leülni miattuk, de én csak hordoztam, hordoztam. Semmi baja nem vót az emberemnek. Aludtam, s ezt az álmod láttam. Felébredek. Jaj, mondom, be nem jó álmod láttam. Nézem, s hát az én emberem meg van halva. Na, ez olyan tiszta igaz, mint ahogy ma péntek” (20).

„Ezt mindenki így tudja: ha a kendert kiterítik száradni, akkor a családban halálveszély van. A fehér gyapjú fonása is azt jelenti. Ugye én megijedtem, amikor azt álmodtam, me tudtam, mit jelent. S megébredtem. Kötöm az emberemet, ittas állapotba aludt el, kötöm — még máskor is vót olyan ittas —, s mozdítom, hogy keljen fel, s há meg van halva. Tessék elképzelni!

Ő a tornácba vót. Június 18-a vót. 973-ba. Úgy hozták haza, én nem vótam itthon. S akkor én odakinn bétakargattam. Párnát vittem ki a feje alá. Én bejöttem, lefeküdtem, s ezt az álmodt láttam. Fél tizenkettőkor feküdtem le, s egy órákor fel vótam kelve. S ez alatt láttam ezt az álmodt. Nyitom ki az ajtót, gyújtom fel a küsső villanyt, s hát olyan hetykén áll a kalap a fején, ahogy én odatettem. Megyek oda, s há meg van halva.

Ha fehérét lát az ember álmába, ijedség, halál. Akármilyen lepedőt, vagy ha fehérbe lássa magát. Ezért ébredtem héza, me tudtam, hogy valami rossz lesz” (20).

„Például itt van egy sógornőm. Nyolcvanegy éves asszony. Azt mondja: »Meglátod, Juliska, hogy most, nemsokára, itt a családba halál lesz.« S mondom, hogy miért? »Azé — aszondja —, met a házunk előtt vót egy gyümölcsfa, s azon én álmomba láttam, hogy annyi méh, ki vótak oda verve [ti. rajozva] rá vótak oda az ágra rajozva. Na — aszondja —, ez száz százalékos halál. Méheket ha lát, ez biztos!« Mondtam, nem tudom, bár halottam én is édesanyámtól, hogy a méhek... halált jelent, s ha valaki meszel, az es; férfiaknál a kaszálás. Ha halottat látsz álmodban: én például azt tapasztaltam, hogy az betegséget jelent.

Ezt most látta, hogy hazajött Tusnádról. Két napja. Úgy hogy várjuk, mi lesz...” (1)

„Amúgy ha az ember méhrajt lát álmába, hogy a méhek járnak körülötte, az olyan biztos halál, hogy foghassa a markába, hogy ott halál lesz. Aki lássa a méheket, az meghal. Aki álmában méhrajt lát kiverve [ti. kirajozva]. Például ez a fiam, kit mondtam, hogy a kocsi elütte huszonnégy éves korába, azelőtt ejjsze két-három nappal, reggel kel fel, s azt mondja: »Édesanyám, olyan nem jó álmodt láttam!« Mondom, mit láttál? S aszondja: »Egy csomó méh volt itt a házba, s engemet mind szurkáltak.« S mondom, jaj te, be nem jó álmodt! Istenem, be nem jó álmodt! Na, rea két-három napra a kocsi elütte” (20).

„Édesanyám a halála előtt többször álmodta, hogy az ablakok közt méhcsalád volt. Úgy zúgtak a méhek, s azt monda: »Meglássátok, hogy ez a betegség engemet elviszen.« S egy másik reggel azt monda nekem: »Jaj, te Erzsi, olyan rossz álmodt láttam. Egy nagy sűrű vízbe beléestem, s vagy két pokrócom es beléesett. Mind akartam kimosni őket, s úgy a víz mind kivitte a kezemből.« S azt monda: »Meglátod, ez engem elviszen.«

Méhet látni halált jelent. Ezt én má többször hallottam. Más is látott ilyent. Sok legyet látni, az es halál. Beléesni egy sűrű vízbe, súlyos betegség vagy halál. Sok pityókát látni, az es halál” (27).

„Például az én álmom. Két héttel ezelőtt azt láttam, hogy itt a hídon túl, az a férfi, amelyiket a tegnapelőtt eltemettek, azt láttam, hogy a háza mellett fehér krizantémot ültettem... Mikor megébredtem, arra következtettem, hogy nemsokára meg fog halni. Nem tőt belé másfél hét, és meghalt. Akkor arra az emberre gondoltam, met az ő háza oldalánál ültettem. A fehér: ijedség, s abból következtettem, hogy nemsokára meg fog halni” (26).

„Ha álmában lát az ember egy nagy csokor virágot, a nagymezőn nyög, vagy egy olyan nehéz helyzetben van, vagy meszel, vagy takarít, vagy szemetes a lakás, minnyá arra következtetünk mi itt falusi viszonyba, hogy betegség, halál vagy valami baj ér. Van, aki egyformán értelmezi. Ha kaszál, ültet, szánt, ás, pityókát ás vagy ültet, az mindig valami nehézséget, halált, betegséget, hátramaradást jelent” (26).

„Lát álmában egy medvét. Az föltétlen halált jelent. Vagy lát egy kaszást, vagy olyant, hogy gabonát vet vagy arat, ez föltétlen halált jelent, de nem lehet tudni, hogy közvetlen a családban, vagy rokonságban, szomszédságban következik-e be” (26).

„Ha álmodban meglőnek, az halált jelent. Ha meszelsz vagy szántasz, azt jelenti, hogy a rokonságba valaki meg fog halni” (22).

„Úgy mondják, ha arat valaki, s lefogyassa azt a gabonát, de a legtöbb esetben nem az hal meg, hanem abban a családban, aki arat s lefogyassa, abból a családból valaki meghal. Hát én például emlékszem, me nekem beszélt egy asszony, hogy »Na, a fiam künn vót a mezőn, Csereoldalba, s lefogyatta a gabonát. S én bizony félek, hogy hanemegyéb meghal.« De pontosan az ellenkezője lett, met ő halt meg. Ő látta az álmot, a fia aratott, de mégis ő halt meg. Úgy figyeltem, met ezt direkt nekem elmondta, s akkor, amikor ő meghalt, akkor jutott eszembe, jaj Istenem, ő a fiára gondolt, s épp ő halt meg. Ez az álomlátástól egy félévre esett meg” (10).

„Ha pirosat álmodik, az se jó. Ha tüzet látsz álmodba, az veszedelem, harag. Na, aztán ha szemes gabonát álmodik az ember, az se jó. Ha búzát, rozsot tőtőget, vagy ehhez hasonlót, az könnyhullatás, annak oka pedig lehet a halál. Aztán ha valakinek virágcsokrot adnak álmába, s az szegfű, na, az is halált jelent. Akinek adják, annak nem jó. Arra hat.

A halott ha ad nekünk ételt, álmunkban, ő életet ad, de ha mű adunk enni a halottnak, akkor mű adunk életet neki: valakit odaadunk, akkor valaki meghal a családból. Ha a halott kínál, azt jó elvenni, az élet, de ha mű adunk a halottnak, ugye nem emlékszünk álmunkban, de mégis aztán eszünkbe jut, amikor felébredünk, akkor életet adunk a halottnak. Egy életet ezzel ő elviszen. Például én es adtam. Édesapám kérte, s én adtam. Mikor felébredtem, akkor hát jaj Istenem! — hát édesapám halott! S hamar es meghalt egy gyermekem. Nekem tizennégy született, de nyolc meg van halva belőlük. S az egyikkel így jártam. Hogy édesapámnak adtam, met kenyeret kért. Azt mondta, adjak kenyeret, s adtam, s csakhamar meghalt a gyermekem. Két hétre. Tüdőgyulladását kapott, s egyszerre meghalt. S az álom akkor jutott eszembe. Na, mondtam, én édesapámnak adtam” (20).

„Én azt láttam egyszer éjjel álomban, hogy mentünk fel Sárosúton, Marosfő felé. S mikor felértem, jól messze fel, jött egy nagy sor katonaság. S elöl volt egy valaki tiszta, egy ilyen nagy fényes szalag volt neki, s kard vót a kezibe. S mikor ért vóna hozzám, akkor a kardval egyet így suhintott, és azt mondta, hogy 38-ba Bíró Györgynek vége lesz. Az én uramot Bíró Györgynek hívták. Harmincyolc volt, s meghalt. Ez egy olyan jelenés volt álomban.

Pedig tudja-e, hogy mi jó egészségesek voltunk az első férjemmel. Úgy dolgoztunk, mintha még a világ élnék. Ha éjjel, ha nappal, nekünk nem vót fáradtság. Saját birtokunk vót. Ezt úgy jó öt évvel álmodtam a halála előtt. S elmondtam egy idős néninek, ángyunknak, s azt mondta: »Fiam, tarthatod a kezédbe, hogy meghal az urad.« S mondom, ilyent ne mondjon, ángyi, hát aztán nem vagyunk betegek! »Mindegy, fiam, jegyezd meg: a katonaság halál. S ha neked karddal végighúzott előtted, akkor légy felkészülve.« Én ezt az uramnak nem mertem elmondani soha, nehogy megsértsem, hogy ne, várom a halálát. Tarthatod a kezédbe, így mondta. Vagyis, hogy tartsak hezza. Ez nekem olyan borzalmas álom volt. Akárhová elment, az erdőbe, örökké féltem. Örökké az eszembe volt” (27).

„Például én, most a múlt héten, azt álmodtam, hogy itt a szomszédasszonnyal ketten ültünk egy nagy szekér szénán. S akkor mentünk egy olyan aszfaltúton, s egy nagy híd felett mentünk keresztül. S akkor hát a lónak habzik a szája, de ezt valóban álmodtam, s nem bírnak. S akkor én leszöktem a szekérről, s annak a nagy mélységnek az oldalába bészöktem álmomba, s onnat kimásztam, de hó volt, s alig tudtam kimászni a tetőre. S amikor kimentem, hát az asszonyt, azt az idős asszonyt, nyolcvan valamennyi éves most, hát a fuvaros lefektette, szabályszerűen csinálta azt, amit akart. S másnap reggel az asszonyt megütte a gutta. Így mondták, s én is több rendben tapasztaltam, hogy szekér szénán járni betegség, vagy az, amit mondtam, hogy a férfi elintézi az övét, ez halált jelent. Lehet, hogy meg se gyógyul az öregasszony” (26).

„Például a falu végén Albét Mártonnét, Anna nénét, unokatestvér volt édesanyámmal, őt láttam álmomba, hogy sok fekete fejkendős asszony vót az udvarikon, és a temetkezési keresztet (lobogók) a csűrnek neki vótak támasztva. S ő feljött egy vasárnap, erre a kilenc óras misére jött fel, s olyan erős idő vót, s az ösvényen jött, s elesett; eltörött a karja, s abba beléhalt. Ezt én láttam álmomba, három hónappal a halála előtt” (27).

„Rossz álom az es, ha kimenyen valaki a tetőre, és jó bételé a lüjtön. Ez arra vonatkozik, aki álmodja. De másnak a halálát is meg lehet álmodni.

Én például álmodtam, hogy arattam a vasúton túl a rozstot, de olyan vékony szálú rozstot. Alulról kezdtük meg az aratást, s úgy mentünk felfelé. Amikor felébredtem, mondom, ej, nem jó álmot láttam. Valaki meghal: rokonunk vagy ismerős. És másnap jött is a hír. Egy kicsi fiatal legény, nekünk rokon is távolról, hogy a kőbánya megütte, s halálán van. S úgy volt ott, ahogy megálmodtam, ahogy a rozstot alulról kezdtük aratni felfelé. Dobos Péter vót.

Ha az álomban leszakad a háztető, vagy gerenda, vagy meszelnek, vagy a háztető leomlik, az mind halált vagy súlyos betegséget jelent” (13).

„Például én azt álmodtam három évvel azelőtt — a fiam még élt —, hogy a havasba vótam, s ott egy disznóól vót építve, s egy fiatal fa, de egy fiatal, gyönyörű szép fenyőfa egyszerre leszakadt, a pajtára rea, s az letörött, eszeomlott. Éreztem ebből, hogy a fiammal történik valami” (26).

„Az ember ha egy olyan álmot lát, hogy na, az udvarán kivágtak egy fát, vagy kidőlött egy fa, akkor má biztos, hogy valaki meghal” (23).

„Most ne, a tegnapelőtt vagy azelőtt, itt fejjel mondja egy ember, hogy ő olyan álmot látott, hogy világosság vót, valakik vótak, s őt meg is akarták verni, s akkor ő mind akarta kifűni a lámpát, hogy maradjanak sötétbe, s nem tudta. S azt mondja a feleségem, hogy »Jó vót, hogy nem fűtta ki, me ha kifűtta vóna, a lámpa megaludt vóna, s maga es meghalna.« Ezt az én feleségem mondta. De ezt más is így tudja” (21).

„A szomszéd emberünk, itt elől, olyan meghatóban volt. Székely István sógorom. Egyszer csak azt látom álmomba, hogy annyi sok ember áll a kapujuk előtt, nagy rongyokba, nem nadrágba, és olyan csúnya rongyos tekerés a fejeken, páca a kezikbe, s így könyököltek a pácán. S én, ahogy mentem előre, kérdezem, hogy maguk itt mit várnak? S azt mondják, hogy »Istvánt várjuk!« Jaj, mondom, Istenem, én gyorsan visszajöttem, s úgy álmomba mondom édesanyáméknak, hogy mennyi idegen ember ideelé, s várnak. Istvánt várják. Azt mondja édesanyám erre, hogy »Jaj, jaj, meghal István!« S meg es halt. Ezt álmamban tárgyaltam édesanyámmal. S ejjsze még egy hete sem volt, elvitték Vásárhelyre, megnézték, s azt mondták, vigyék gyorsan, amíg él, vigyék haza. Má halt meg” (22).

„Mi az évekből jósolunk. Mikor a hetvenet elértük, akkor gondoljuk, hogy most má közeledik. Me hetven év után nagyon kevés már a biztos élet.

Egyetlen sógorunk álmában meglátta, s a családjának is leközzetítette: ebbe az évbe két halottat az udvarról kivisznek. S úgy is lett. Meghalt ő, s rea a fia három hónap közbe. Nem árulta el, hogy mit álmódott, csak azt mondta: »Na Anna, jól jegyezd meg: újév napja van, s én olyan álmot láttam, hogy ebbe az évbe kettő fog meghalni ebből az udvarból«” (14).

„Itt egy legényt megszúrtak. Az anyja mondta: »Ma este ne menj sehova, me valami baj lesz, érzem én. Olyan álmot láttam, de meg nem mondhatom. Megszúr valaki, s beléhalsz.« »Menjen el, édesanyám — azt mondta a legény —, kivágom a belit, aki közel jó hezzám.« Pedig nem volt verekedős, me vénlegény vót már. Elment a táncba, s így a mozsikások előtt megállott; ott verekedtek a többiek, s ő nézte. Egyszer csak egy odalépett, szembeszúrt vele, s úgy ledőlt. Negyed egykor vitték a hírt az anyjának, hogy jöjjenek s vigyék el, met a mozsikások előtt el van esve. Még a kés es ott volt még a mejibe.

Akkor a koporsónál siratta az anyja, Annus néni, hogy »Ugye megmondtam, András, ne mendj el! Szépen kértelek. Én megláttam álmomba, hogy meghalsz, ha elmenz.« Egy dagasztótekenyőbe vitték haza” (22).

„Mikor a vejem meghalt, hát akkor, azon az éjen, azt láttam álmomba, hogy van ott egy tellázi, olyan edénytartó, az öreg házban, s én oda bémentem, s ő olyan ittas volt, s a családjával úgy akart verekedni. Én odakerültem, s hát egy nagy kés a kezibe vót, s avval ölni akart. S én a nagy kést a keziből valahogy kirúgtam, s a tellázi tetejire vettem fel. S az onnat esett vissza, s én esment vettem, s rúgtam tovább. Ő kapott a kés után. S én a tellázi tetejire örökké vettem fel. Úgy az az álom az agyamba úgy megrögződött. S nem-e, azon az este felakasztotta magát! Most se felejttem, mennyit küzdöttem azon az éjen vele: Úgy rúgtam el örökké a nagykést. Ennek februárba öt éve lesz (1986-ban történt). Ez vót pénteken éjjel, álmomban, szombaton reggel felmentem nálok. Ő buszos sofer vót, csak erőst szerette az italt. Ott az ágyon ült, akkor is ittas vót. S mondom, te

Gusztí, hát hogy nem szégyelled magad? »Maga velünk ne foglalkozzék« — ezt mondta. A fejit lesütve, többet nem szólt. S estefelé felakasztotta magát” (18).

III. Túlvilági jelek

Nemritkán összefüggenek az álmok jelzéseivel, mégis külön megnyilvánulási formának tartjuk, különlegességük folytán. Az élők és holtak titokzatos kapcsolata, az élet és halál sejtelmes összefüggéseinek, mélységeinek érzése, számontartása sejlik ki belőlük. Pontosabban az a hit, hogy az élők és holtak kölcsönösen számon tartják egymást, illetve, hogy ez utóbbiak folyton jelét kell adják annak, hogy nem feledkeztek el halottaikról.

„Túlvilági jelek? Hát nem tudom, lehet-e hinni? De hát én hiszem. Sokszor sok minden megtörténik. Mikor az én uram meghalt, azelőtt körülbelül egy félévvel, egy leánytestvérem, amelyik azelőtt má meg vót halva, s hát álmomba jó nálunk, s azt mondja: »Te, meglátod, hogy az urad tégedet elhagy.« Ha el, akkor menjen, mondtam. »De nem úgy — azt mondja. Úgy elhagy, többet nem jó vissza.« Na de hát kihez menyen? »Oda — azt mondja —, ahol mű vagyunk. Édesapám es ott van, s édesanyám es, s urad es odajő.« Nem es tót belé sok idő, s az uram meghót. Ez megtörtént. Velem!” (5)

„A kicsi leánkám, az első, amelyik született nekem, az Albert Jánostól való, az első férjemtől, háromhetes sem vót, olyan édes kicsi aranyhajú leányka vót, úgy szerette mindenki, jöttek a szomszédok örökké nézni... S egyszer éjjel nyög a leányka, s olyan nyüszüke lett. Jaj, mondom édesanyámnak, mi van evvel a leánkával, nézze meg, nem-lesz valami baja. »Ó, ne ijedj meg, nem lesz, ilyen a kicsi gyermek!« Hoztam bé a szobába valamit, s há a virágok az ablakba ide döltek, oda döltek, eldőltek, visszadöltek, s egyenesen megálltak. Mondom édesanyámnak — ő az asztalnál dolgozott valamit —: jöjjön csak, ne, a virágok mit csinálnak! S azt mondja: »Mit, te?« Nézi, s még a szélső virág, ilyen krizántén volt, violaszínű, az még úgy mozgott. S mondom, nézze meg, ide-dőlelött, odadőlelött az egész, s visszaállt. Erre azt mondja: »Meglátod, a leányod meg fog halni.« Még egy órája se vót, a leányka egyet szusszant s meghalt.

Ezt láttam én a szememmel. Én nem gondoltam semmire, csak édesanyám jósolta meg. Jaj, én akkor elkezdtem sírni, s hát egyszer a kicsi leánkának valami sárga kicsi hó-jagocska az orrán lefutott. Hívtam, hogy ne, édesanyám, maga ilyent látott-e? S azt mondta: »Mirigyvel született, fiam, s nyugodjál meg ezen.«

A virágról, amit láttam, hogy mozgott, arról azt mondták, valaki itt járt, aki a gyermekemet várta. Halottjában van az a valaki, az az öreg, s az vitte el. Az adta a jelt nekünk, hogy a virág megmozdult. Utánajöttek azok az elhalt régi öregek. Ezt így magyarázta nekem Kádár Józsefné. S azért adták a jelt a virággal nekünk, hogy vegyük észre magunkot, hogy még van túlvilág is. Én igaz, nem hittem, de így mondták” (22).

„Mi alamizsnát adunk, ugye, a temetés után. Így mondjuk a tornak. Én szoktam főzögetni a torba s lakodalomba. Itt volt nem messze egy öregasszony, s amikor egy alkalommal mentem a halottas házhoz, bémentem héza, s azt mondja: »Ángyi, gondoskodjék a betegekről!« Minden betegnek elmondta a nevét, hogy gondoskodjak azokról a torba. Én mondtam, jó.

Kértem az emberektől a kenyeret, s küldték az ételt, de egy öregasszonyra nem gondoltam, met messzébb volt a ház, hogy az es beteg. S mikor hazakerülök estefelé, azt

mondja nekem: »Jaj, te Tera, te Tera, nem hoztál egy kicsi toros ételt, vagy nem küldtél. De én meg is láttam álmomban« — azt mondja. Kérem; mit látott Róza néni? S azt mondja: »Jöttem ki, ott volt a kollektív iroda nem messze, s mindenkinek osztották a lepényt, de én eleget tolakodtam, de nem adtak!« Szóval nem kapott ő lepényt. De engemet úgy bántott, hogy ő várta tőlem az ételt, s én nem gondoltam reá.

Rá nemsokára hát ugyanannak az asszonynak a fiát megölték. S akkor elgondoltam, hogy Istenem, azzal a tányér levessel meg lehetett volna váltani. Mert az a leves, az alamizsna volt. Ki tudja, ki várta? — így mondjuk mi. Akkor hogyha ehetne, avval meg lehetett volna váltani. Valaki várta azt az alamizsnát, s nem kapott, s elment a legény.

Ez a kiváltás az, hogy például alamizsnát adunk a megholtért s a régebbi megholtakért. Azt a halott várja, mi így mondjuk. Ilyen a mi hitünk. Ha tudtam volna, hogy úgy várja az öregasszony s általa valaki halott, vittem volna levest, s lehet, hogy a legényt így meg tudtuk volna menteni. Tehát akinek járt volna az alamizsna, az nem kapta meg, emiatt akkor a túlvilágból valaki magához hívott evilágból valakit” (14).

„Anyósoméék itt fent laktak a víz mellett. Az én uram teljesen egészséges volt. S egyszer a híd alatt dörgettek nála, de erőst dörgettek. S kiment anyósom, s kiáltották: »György, te!« S mondja anyósom: »Nem itt lakik! A fiam, de nem itt lakik. Az út mellett lakik kint.« S úgy avval elcsendesedett a döngetés. S akkor elment bé anyósom, s lefeküdt. S újra döngettek, s újra kiment, s mondta, nem itt lakik. »Kik vattok?« — kérdezte. S nem látott senkit, pedig kiáltották a György nevet. Ez úgy éjjel két óraker volt.

Ezekről mondják, hogy azok a régi meghalt lelkek várnak valakit. Visszajöttek oda a családdhoz, s várnak valakit. Az anyósom a döngetést az uram halála előtt úgy két évvel hallotta. S az uram pedig mikor a halálán volt, s mindenkitől elbúcsúzott, halkán még annyit mondott: »Jaj, mennyien vannak itt... öregek...«, (27)

„Én láttam egy álmot. Itt a szomszédba Terézéknek lett utoljára egy fiuk, Jóska. Egy éjszaka azt láttam álmomba, hogy hat-hét ember, magasak, olyan ruhába vótak, hogy bé vótak rongyba csavarva, s a fejükön is rongy, s nagy pácákon reakönyökölve néztek bé a kapun Terézékhez. S én ott mentem elé, s kérem: mit várnak, emberek? S azt mondják: »Várunk itt egy gyermeket.« S mondom, hogy itt nem gyermek lakik, hanem emberek. S azt mondja az egyik: »Igen, igen, azt várjuk.« Bémentem Terézhez, s mondom neki, menj ki te, ne, valakik várnak. S Teri kiment, s visszajött, s aszondja, ő nem lát semmit.

Én evvel jöttem ki, s hát csak ott várnak. S azt kérdezi tőlem a leghátussó, hogy »Nem jó ki a legény?« S mondom, hogy ott nincsen legény. Ott egy asszony van, egy ember s egy szopós kicsi gyermek. Erre nem szóltak semmit. Én eljöttem hátra. De ezt mind álmomba láttam. S hát egyszer kopogtat Teréz: »Erzsi néni, Erzsi néni! Jöjjenek — aszondja —, me meghalt Jóska! A szép piros gyermek!«

Elmentek aztán olyan asszonyhoz, aki a halottakkal tudott beszélgetni. Barabás Erzsébetnek hitták, s az azt mondta, heten vártak a gyermekedre. Hét öreg halott, s mind hezátok tartozó.

Én úgy tartom az öreg szülők után, hogy azért jönek el a gyermekért, me nem adnak értük egy kicsi alamizsnát. Nem adnak azokért az öregekért, hogy egy istenfizessét kapjon. S akkor eljönek. S ezt tartás most is: adjatok a meghalt öreg szülőkért, met valamit vagy valakit elvisznek. Úgy is van, hogy egymás után elpusztul a tehene, lova, tinója, a johai elpusztulnak. A farkas elviszi a másikat. S arra reavágják: na látod-e, adtál

vóna az öreg szüleidért, s a kocsmát kerülded vóna el, akkor az állataid megmaradtak vóna.

Itt van egy szegény család, s a fiatal asszonykának a múltkor is vettem egy kötényre valót, aztán zsebkendőt. Adtam nekik kenyeret, s akkor adtam húsvétra tojást. S az úgy megköszönte. Azt mondta: »Isten fizesse, Erzsi néni.« S ez mindennél többet ér nekem. Nem mondjuk, hogy miért adjuk, csak meggondoljuk, hogy azt az öreg szüleinkért adjuk” (22).

IV. Az állatok jelzései

„A bagoly, mikor nyerít. Például a nővéremnek a férje beteg vót, s éjszaka ott vótam mellette, s hallottam, hogy a bagoly rikkantott egyet, s azt mondta sógorom, Isten nyugtassa, hogy »Na halljátok-e? Mikor még kettőt rikkant, nekem mennem kell.« S másodszor es csúful elrikoltotta magát, s másnap délbe meghalt” (23).

„Gondolkoztam, de nem tudom, hogy van az, de volt úgy, hogy a halálbagoly itt csüngedezik, így mondjuk. Ilyenkor ideges leszek, hogy valaki meghal” (14).

„Van egy nővérem, amelyik a férjét nem szerette. Így az szeretetlenül halt meg. Ezt így nevezzük. Amikor a bagoly elcsáfogta magát a háztetőn, szaladt ki a nővérem, hogy »Jaj, vajon az én házam tetején van-e, hogy egyszer szabadulnék meg az uramtól!« Várta vagy az urának, vagy magának a halálát. Az egyiknek. Hogy szabaduljanak meg egymástól. Mert az ura félrejár, ő nem szerette, húsz évvel üdösebb vót a férje. Hitt a bagolyba, s örökké várta” (26).

„Hát ott van Hidas Jóska esete. Ott szembe a nővéreméssel. Ott éjszaka a ház tetejére ment a bagoly, s ott csúnyán, de csúnyán megverte a szárnyát, s elsikolytotta magát. S akkor kiment az ember, s elverte. Ezt a felesége mesélte. S akkor hátrarepült a csűr tetejére, s ott újból a szárnyát csapdosta, de csúful, de csúful sikolytozott. Másnap Jóska elment Karcfalvára a vásárra, s ott megölték” (23).

„Van a halálmadár. A bagoly. Ha megjelenik a csűrön vagy ház tetején, s kezd ott sírni, az es hojza a halált. Az a halál madara: a bagoly. Azt es elkeressük: »Menj el innen, ne jövendölj nekünk!« Ijedtséget okoz, met valahogy úgy megirtózik az ember a hangjától, mikor olyan furcsán csinál. Met nem a rendes hangján jelez, a kutya sem, hanem olyan síró hangon” (20).

„Legjobban a kutya sír s vánköl. A halál előtt egy héttel má megkezd. A kutya úgy érez! Például volt itt egy ember, s a kutya úgy szerette, hogy végigkísérte, mikor temették, s még a templomba es bément.

A kutya sirassa, vannyog, bankol. Olyan keservesen. Akkor má mondják: valaki meghal. Nemcsak arra a házra, hanem arra a szomszédságra es megérzi” (10).

„Ahol kutya van, megjelzi, ha valaki meghal. Az nagyon megérzi. Sír. Azelőtt má kezd sírni. Má három nappal azelőtt. Olyan nyugtalan, mintha valamit keresne.

A bagoly, az es megjelzi. De még hogy megérzi! Az éjjeli bagoly, mikor szól, ha nem abban a házban es, de abba a körzetbe halál lesz. Biztos. Ezt má sokszor tapasztaltuk. Sokszor!

Egy komám szilikózisos vót. S a bagoly ott szólott egy hétig minden áldott este. Ahogy szürküldött, kezdte. A család gondolta, hogy halál lesz, de hogy olyan hirtelen, azt senki. A kórházba vót a harmadik emeleten. A felesége mellette. S hát a feleségit elküldi, hogy beszéljen a doktorral. Az még el se ért az irodáig, hol az orvos vót, s az ember kidobta magát az emeletről, s abba a helybe meghalt. Úgy hogy addig szólott ott a bagoly. Mondta édesanyám: »Meglássátok, itt a tízesen halál lesz! Nem akar menni el, csak örökké itt van! Meglássátok, hogy halál lesz!« S az lett. Mégpedig hirtelen. Mikor lépett ki az ablakon, azt mondta a többinek: »Na, Istennek hagyom magikot!« — s ezért öngyilkosságnak vették” (1).

„Például az én fiam, mikor meghalt, azt mondják a szomszédok, azon az ejjel úgy bögött a kutya, úgy bankolt, hogy erőst. S amikor csinálta a merényletet ... met ugye felakasztotta magát, akkor a kutya annyira sírt. De ugye senki se vót itthon” (26).

„Amikor a kutya elbőgi magát vagy bankol az udvaron, akkor vagy a szomszédnál, vagy a háznál halál lesz. Amikor a kutya elbőgi magát, nem es túrjuk, akkor kimenyen valaki s megszidja vagy megveri a kutyát, hogy hallgasson. Met tudjuk, hogy az veszélyt jelent. Ha elhallgat a kutya, avval a veszély nem háruul el, de méges rosszul esik nekünk, mert tudjuk, hogy nem jót jelez.

Például egyszer, még a vén házban laktunk, a kutya bankolt s szökdösött fel az ablakra, de nem bírt magával. Felébredtünk, s hát akkora tűz van a közelbe, hogy a tőt [tút] is meg lehetett vóna kapni. Úgy hogy a kutya megérzi a halált s minden egyéb bajt” (20).

„Amikor édesanyámnak a veséi felmondták a szolgálatot, akkor nem tudtuk elképzelni, hogy mindig egy bagoly ott tanyázott a csűrbe, örökké még állt ki oda, s ott siránkozott. Mondta Ignác: »Meglátod, ez egy mocskos bagoly, megint valamit reánk hoz. Mindig csak itt kuvikol.«

Akkor vót itt a szomszédnak egy nagy kutyája, az úgy vankolt egész éjjel. Engemet úgy sértett, hogy vége vót az életemnek. Mondtam es: te Jóska, add el azt a kutyát, a franc egye meg, úgy bankol örökké. S azt mondja, ő nem tudja, de valakit a szomszédból esment kiviszen. Met így bankolt, mikor Bara Áronné meghalt, akkor es, s mikor az ura meghalt, akkor es. Ez volt egy héttel azelőtt. S hát édesanyám azt mondja: »Olyan gyengének érzem magamot a mai naptól.« S estefelé úgy minden szó nélkül elhunyt. Így azt tartjuk, hogy egy bagoly s egy kutya jövendölte meg az édesanyám halálát.

Most nemrég halt meg Bara Jánosné, egy kilencvenéves öregasszony. Ide hozott egy mellény-bundát tátához, hogy javítsa meg. S azt mondja: »Meglássátok, Ignác, megjavított a bundát, de én nem fogom elhasználni. A bagoly minden este a házam tetején kuvikol.« Az öregasszony elment, s mondom Ignácnak: te, javítsd meg szegénynek, míg még él, hordja. Másnap felvittem a bundát, hogy vegye fel, s hát az ágyban van. S kérdelem: Anna néni, mi van magával? S azt mondja: »Nézd meg, itt kuvikol a bagoly, s én most meghalok.« Nagyhitű volt. S imádkozó. »Nézd meg te, meg kell haljak!« S mondom, ó, ne hitesse el magát. E nem lehet igaz. Estefelé mondják, hogy Bara Jánosné meghalt. Eh, mondom, azt a bagoly mindenit, ha még egyszer idejő, kövel verem el in-

net. Mind kihordta a népet az utcából. Vagy tizenegyen éltünk itt, s most alig vagyunk három család. Mind elhordta” (22).

V. Különleges előjelek

„Ezek a jelek nem jelzik, hogy valaki mennyi időn belül fog meghalni, hanem olyan jeladásnak tartjuk, hogy várják a beteget a halottak” (26).

„Olyant hallottam, hogy leszakadt a gerenda, s mikor annak két hete volt, az asszony meghalt. De akkor nem gondoltak ilyesmire. Azután aztán mondták, hogy lássátok-e, a jel milyen. Az Úristen megjelezte, hogy baj lesz” (5).

„Én meg szoktam érezni, amikor valaki meghal a rokonságból vagy szomszédságból. Abból érzem meg, hogy én nem tudom, valahogy önkénytelenül, mindig halottas ének, a van az eszembe. Éjszaka felébredek, s halottas ének van az eszembe. Akkor má tudom, hogy vaj egy nap, esetleg egy hét múlva, de halott lesz a rokonságba vagy közeli szomszédba, de biztos, hogy halott lesz.

Amikor itt hátul a sógornőmnek a fiát megütte az áram Bányán [ti. Balánbányán], fiatalember vót, akkor odalenn vótam a leányoméknál, s az az ének vót mindig az eszembe, hogy... na most nem jut eszembe, s azt tapasztaltam, hogyha az az ének nem a házba bent, csak az udvarba jut eszembe, szóval kint, akkor távolabbi rokon hal meg. De ha mindig a házba van az eszedbe, s úgy jó még, hogy dúdoljad is, akkor közeli rokon hal meg. Ez biztos. Ezt má én annyit tapasztaltam. Mindig az jut eszembe: »Ó, keserves jajszó, minnyájan meghalunk, / Ifjak és öregek számadásra állunk. / Ó, fájdalom, szörnyű aggodalom, / Halál ellen nincs, nincsen oltalom.« Ez a szakasz mindig, de mindig az eszembe van. Én eleget gondoltam világi énekekre, s mindenre, de mikor mentem ki az udvarra, az a keserves jajszó mindig eszembe vót. S menyek ott Szenttamáson a falu között, s egy motorbiciklis utolér, s aszondja: »Jaj, ángyi, hallotta-e, hogy Tibi meghalt?« Mondom: melyik Tibi? »Hát Albert Tibi!« Hát... mondom, én megéreztem. Met mindig a halottas ének... nem tudtam az eszemből kivetni. Éjjel... éjjel, ha felébredek, halottas ének az eszemben. Hát hogy létezik, mikor este feküdtem le, nem énekeltem, s éjszaka felébredek az eszembe halottas énekkel. Na ez nekem örökké megjelenti a halált. Ezt én má mióta tapasztaltam! Van úgy, hogy muszáj énekeljem... Azután eszembe jutott, hogy a tanár úr elment, hogy még mit akartam mondani. Arról a Zitáról van szó, akinek ma vótunk a harmincnapos miséjén. Tudtam, hogy valaki a szomszédságból meghal akkor es, met azelőtt mind halottas ének járt az eszembe. Ez a Zita úgy járkált le s fel az úton inekciózni, hogy... s Uram, annak a hétnek a végén meg is halt. S én má azelőtt tudtam, hogy meghal valaki innét a szomszédból, met a halottas ének az eszembe vót” (1).

„Ezelőtt még azt is mondták, hogy na, a lámpaüveg elpattant, valaki meghal. Vagy éjszaka olyan furcsa ropogásokat hallottak a házban, abból is arra következtettek. S volt, amikor be is valósult” (23).

„Ha leesik egy kép a falról, az es azt jelenti. Például volt itt olyan eset, hogy olyan álmot látott az ember, hogy ő ma nem menyen munkába, mer meghal. Az ágyba maradt. Leesett a szentkép a falról, s halálra ütte. Pedig a szentképet aznap senki nem mozdította meg” (20).

„Mikor gyermek vótam, édesanyámnak vót egy legelső leánykája. Az meghalt. Mindig azt hallottam, hogy úgy halt meg, hogy a kaszát megfogták — fel vót a műhely szélkoszorújára téve —, s úgy a ház elejibe lependítették. S azon az éjjel meghalt a leánka. Az vót a halálnak a jele. Azt valami szellem csinálta. A leánka haldoklott, s csak azt hallották, hogy a kasza akkorát pendült a ház előtt. Nem leesett, hanem onnat elvették, s oda levágták. Valaki!? Valami!? S akkor kiszaladtak, s hát a kasza. S minnyá halt meg a leánka. Ez úgy 907—908-ba történt. Ezt édesanyám örökké elmondta. Me neki hat gyermeke halt meg, s mindig valami jeleket hallott.

Ezek azt is jelentik, hogy lehet, várnak valamit. Körletünkbe vannak — me így mondják —, körletünkben vannak a lelkek” (26).

„Édesanyámtól azt tanultam, hogy amikor ess s a nap süt, hirtelen halál lesz. Valaki hirtelen hal meg. Megjelzi ez az idő. S így az életben tapasztaltam, hogy napsütés volt, s esett, vagy kezdett esni, s a nap kisütött, s örökké mondtam: hirtelen halál lesz. Már többször tapasztaltam” (1).

„Például, amikor édesanyám elhalt, azon az éccaka én nem voltam fent nálik. Az uram éjjel munkába volt. S hát mintha egy hordót megindítottak vóna, úgy recsegett a gerenda. Ez a halála alatt vót. Úgy este kilenckor. Ő ott halt meg, ahol én születtem, de a zajt itt hallottam. Reggel jött, úgy öt órakor a nővérem, s aszondja: »Gyere, me édesanyám az este meghalt.« S mondom, hogy ne, az este mit hallottam! S azt mondta; »Ő jelentkezett. Jelentette, hogy távozik tőlünk«” (26).

VI. A halottak „hívják”, „várják” a haldoklót

Lényegében az előbbi megnyilvánulási formákhoz is sorolhattuk volna az alábbi előjeleket. Döntésünkben az volt az irányadó, hogy több adatközlő is jelezte, hogy ezek többnyire az elmúlás előestéjén jelentkeznek. A típuscímet, kissé alakítva, az adatközlőtől kölcsönöztem. Újabb meggyőző bizonyítéka annak a felfogásnak, hogy a haldokló ismerős, rokoni környezetbe készül, ahol elébe mennek és várják, mint a „vendéget”.

„Például csattan a kályha, ropog az asztal, azt mondják, hogy a halottak jönnek, várják a beteget” (26).

„A fiam súlyos tüdőgyulladásban volt. Én adtam neki a teákat s mindent, de ő csak a halállal küzdött. Csak örökké a halottakat — ugye, édesanyám es meg vót halva — szólította: »Várjon, mamá! Met menyek én es! Várjon, no!« Mind a halottakkal beszélt egész héten.

A haldokló látja a halottakat. Mikor azokat lássa s azokval kezd beszélgetni, akkor közel a halál. Egy jele a halálnak. A halottak megjelennek az ő ágya előtt. Nyitva vót a szeme, nem aludt, hogy azt mondhattuk vóna, álmodott. S ilyent má többet láttam. Vót, amelyik a hitvestársát lássa, vagy a gyermekeit. Nem alszik, s mégis lássa a halottakat, s beszél vélek. A halott hívja, s a beteg mondja: »Hát még nem menyek!« S ez azt jelenti, hogy még megélhet. De ezt csak ő hallja, s csak ő lássa a halottakat. A válaszokból lehet következtetni, hogy mit lát s mit hall s kivel beszél. Ha azt mondja: »Menyek!« — azt je-

lenti, hívják s meghal. S ha azt mondja: »Hát még nem menyek!« — akkor még megél. S ez így igaz. Láttam sokat ilyent. S még úgy kapkod utána es, hogy még ne menjen. A kezit es kinyújtja, mintha akarná megfogni a halottját, aki őt hívja” (20).

„Amikor édesanyám múlt ki, akkor is ott voltam. Én es Tera vagyok, s volt egy testvére, ő is Tera. S azt mondja egyszer nekünk, »Tera!« S mondom: tessék, édesanyám! »Nem te, Tera, Bánosi [egy utcarész] Tera itt van-e?« Akkor ment el a testvére épp, s ő tudta, hogy ott van; haldoklott, s tudta. Azt akarta, hogy mondja meg neki, met meg volt halva a testvérinek az ura, hogy ne, az ura ott ül a házba. Mi nem láttuk, de ő látta, hogy ott ül. Látja is, s beszélget is a halottakkal. Terának, a testvérinek a férjét, Szabó Jóskát ott látta” (14).

„Az én uram, mikor halálán volt, s mindenkitől elbúcsúzott, halkan még annyit mondott: »Jaj, mennyien vannak... öregek...«” (27).

„A haldokló mind hívja a halottakat. Mint például anyósom es. Mikor halt meg, az édesanyját, az édesapját, minden rokonát, mindegyiket hívta, szólította: »Gyertek, na! Ne hol vannak! Édesanyám! Édesapám!« Mind a falról szólította: »Ne, mind itt vannak, mind itt vannak!« — mondta. Ez így igaz.

Fazakas Daniné es, Szabó Árpádekkal szemben, most, amikor halt meg, na, az es, mikor haldoklott, mind mondta, hogy »Ne, édesanyám! Édesapám!« S a testvéreit, mindeniket szólította: »Ne, mind itt vannak... ne, mennyien vannak a házba!« Ezeket az utolsó óráiban látta. Ez azt jelzi, hogy mikor a halottakat látta, má ő is szinte ott van köztük. Ő látta, ő már érzi a halálát” (23).

„Például az én boldogult uram, amikor halálán volt, halála előtt egy héttel, a belső szobából kifut a konyhába, a kicsi ágyra felült, s a lábát is, mint egy kicsi gyermek, felhúzta. S kérdelem, mét jöttél ki? S azt mondja: »Jaj, te úgy megijedtem!« S kérdelem, hogy mitől? S azt mondja, hogy: »Egy sánta fekete macska ki akarta szíjni a véremet!« Menj el, Áron! — mondom. Én a nyáron bent aludtam, s ott még a légy sem tudott béjőni, met szitát raktunk az ablakra is, itt semmi sincs. De ő nem mert béjőni. Mondom a fiamnak, s ő is béjött, s fiókot kihúztunk, s mindent, hogy győződjék meg, hogy itt nincs semmi. S azt mondta, hogy a fekete sánta macskát ő ébren látta. Szóval nem aludt, úgy látta ébren. Utána egy héttel halt meg. Ez neki egyféle látomása volt. Általában macskák jelennek meg a betegnél, s az az ördög. Aztán megjelenik az apa, anya, testvér, s azt a beteg látta, de mi nem. Én se láttam a macskát, de ő látta.

Általában a haldoklóknak eléjőnek az elhaltak, s beszélgetnek is vele. Nem is álmukba, hanem olyan beteg aggyal, magukon kívül vannak, s beszélgetnek. Hangosan mondja: »Édesapám, édesanyám!« Az uram is mondta: »Jaj, édesanyám, jaj, édesanyám! Ne, jó édesanyám! Itt van édesanyám!« Ezt úgy értelmezzük, hogy ott van a halott előtte, s látta, hogy jöttek érte” (26).

„Sok olyan haldoklónál vótam, amelyik beszélgetett a halottakkal. Beszélgetett! Azt mondta, hogy itt van. S megmondta, hogy ki.

Itt vótam a szomszédba Bács Ágostonnit. Ágoston súlyos beteg vót, s egyszer kezdett kacagni. S hát úgy kacag. S azt mondja Erzsi, a felesége: mit kacagsz, Ágoston? »Hát nem látod — aszondja —, mind itt vannak! Nézd meg, mind hazajöttek! Hazajött édes-

apám es, hazajött édesanyám es, itt van a fesső sógorom es! Mind itt vannak körülöttem!«
 »Menj el, Ágoston, te mit beszélsz? Hát a szemed nyitva van! Hát itt senki nincs ebbe a házba« — mondta neki Erzsi. »Te ne beszélj, me itt vannak mind. Nézd meg, mind itt vannak körülöttem!« Nos, erről má tisztába vótunk, hogy ő má a halottakkal foglalkozik, s velek beszélget. Nyitva van a szeme, nem álmába lássa, s akkor es azt mondta... S helybe kellett hagyni. Me mondta: »Na. nézd meg, még a kicsi leányka es, a testvérem, meghalt rég, még az es itt van!« Így mutogatta a kezivel: »Hát ne, mind itt állnak körülöttem, Erzsi. Nem látod?« »Te ne beszélj, Ágoston, ne ejtess kétségbe! Ebbe a házba senki nincs!« Na így, ilyent sok helyen láttam s hallottam, hogy a halni készülők beszélgetnek a halottakkal. Hiába, hogy ébren van, erősíti, hogy ott vannak. Nem tudom, mit mondjak erről!? Én azt mondom, hogy a gondolata neki csak ott jár, a betegségén, s hogy ebbe belehal. S akkor ő, ameddig még az eszin van, mindig, mindig azon jár az esze, hogy volt azokkal, akik héza tartoztak, s milyen lesz velik a találkozás. Én csak azt mondom, hogy ezen tusakodnak, ez jár az eszükbe. Hogy az elhunytak lelkivel találkoznak. Ők ezen vannak csak” (1).

Kunt Ernő írja, hogy „a paraszti halálkép számos megfigyelést, tapasztalatot, hiedelmet, mágikus eljárást ismer arról, hogyan lehet előre kifürkészni vagy elhárítani a halált, illetve milyen jelekre kell figyelni, amelyek figyelmeztetnek közeledésére”¹⁸.

Erre a megállapítására válaszol részben, talán nem is szűkölködve, a fent közölt és a megnyilvánulási forma szerint rendszerezett, olykor néhány szóval is értelmezett gyűjtés.

Viszont ugyanúgy megválaszolásra vár még jó néhány nyitott kérdés: Ha netán az álom a halált előidéző ok, el lehet-e hárítani az okozatot, és hogyan? (Azt már láttuk, mit tesznek a bagoly/halálmadással, kutyával.) Kinek adatik meg a halált jelentő áomlátás képessége? Közli-e áomlátását, hogyan és kivel? Milyen lelki hatást vált ki a közlés a közvetlenül érintettben, a hozzátartozóban vagy éppen az álmot látóban? Ki érti az álmokat, a többi jeleket? A jeleket mennyire értelmezik egyértelműen, mennyire eltérően? Az álom, a jel észlelésétől számítva mennyi időre következik be a halál?

A kérdések egyike-másikára már az eddigiekből is kaphattunk olykor utalást. A teljesebb megválaszolást a továbbiakban is az adatközlőkre bizzuk, ami viszont nyitott marad, az nyilván a kutatás gyengeségeinek, mulasztásainak számlájára írandó. A gyűjtött anyag — és talán ez a szokásgyűjtés nehézségének sajátossága — a rendszerezés, feldolgozás során számtalan új jelenséget, kérdést vet fel, amely folyton visszatérő (évek óta minden anyagi támogatást nélkülöző) terepmunkát kívánna meg.

(Csupán megjegyezni kívánjuk, hogy a vallomások nem követik a fenti kérdéssor szigorú sorrendjét, a kutató kérdéseit pedig legtöbbször a válasz közvetlen tartalmazza, így azokat mellőzzük.)

„Ha régi halottat lát az ember, hogy avval beszélget... az jelzi a halált. Met olyan álmokat lehet látni, hogy az ember nem is hinné, hogy ez így lesz.

Nálunk volt egy olyan asszony, hogy álmában olyanokat látott, hogy aztán álmodta-e, nem tudom, de amit álmodott s amit megmondott, igaz volt. Másoknak is álmodott. Igen. Sokszor még meg is figyelmeztetett.

Volt egy másik öreg néni, odaki lakott, az rendesen mondta: »Te, mondd meg a szomszédasszonyodnak, ügyeljének, mert nagy veszedelem vár rejik!« »Menjen el, Julia néni,

¹⁸ Kunt Ernő: *i.m.* 103.

vajon mi?» S azt mondja: »Hát nem tudom, de olyan álmot láttam velük, hogy veszedelemben lesznek!« Nem tőt belé körülbelül olyan három-négy hét, s két tehenjeket ütte meg az Isten ítéletje. Olyan volt, hogy az álmólátásaiból soknak mondott, s mind igazat. Ha valakit olyant látott, hogy közelvaló szomszédja, megmondta: »Mondjátok meg ezeknek, hogy ügyeljenek!«” (5).

„Mindenki álmodhat mindenkiről: szomszédról, rokonról. Annyi, ha a falu másik felibe lakik is, csak ismerje” (26).

„Szülő es, testvér es, még a nem hozzátartozó es megálmodhatja. Az időt nem tudják meghatározni, lehet holnap es, s akármikor. Az én uramra es megmondták, itt alól laknak, egy szomszédasszony, most az es beteg. »Te — azt mondja —, uradot olyan cifrán s olyan szépen felöltözve láttam, tiszta fehér gyócsingesen« — s hát majdnem-majdnem meghalt! Kellott futni a papétt, hogy gyóntassa meg, met hát vége az életinek. Ugye ilyen álmok vannak” (5).

„Rokon, de nem rokon is megálmodhatja, s akkor eljő s megmondja, hogy felőletek ilyen álmot láttam, te, vigyázatok. Tartsatok hézza, met ne, ilyen álmot láttam, nehogy beteljesüljön. S azt is meghagyja, hogy ha beteljesedik, mondd vissza, hogy igazam volt-e vagy nem” (22).

„Általában, mikor így esszegyülünk, elmondjuk, ki mit álmodott, s mind úgy vélekedünk, hogy ez azt jelenti, az pedig azt jelenti, hogy nem jelent jót, betegséget, halált jelent, lemaradást, veszedelmet. Úgy egyformán értelmezzük. Van olyan, aki többet tud egy álomról, van, aki kevesebbet. Van olyan es, aki eléveszi az álmofejtő könyvet, s abból kikeresi. Most nemigen van olyan, aki mindent meg tud fejteni fejből” (26).

„Az öregasszonyok régen ezeket mind meg tudták fejteni. A mostaniak nem tudnak annyit” (22).

„Amikor olyan álmot látunk, hogy meszelnek a házban, hogy a gerenda letörik, az biztos, hogy halál. Hamarosan! Ezekből mind arra következtetünk. Met ez má több helyen megtörtént. Én, ha olyan álmot látok, hogy meghal valaki, vagy meszelünk, azt má tudom, hogy ott halál lesz. Ezeket mindenki tudja, s a fiatalok nem hiszik, amíg meg nem történik, nem hiszik. Nekik több a dolguk, nem es törődnek egyébvei, s nem hiszik” (20).

„Az álom azért sokszor bételik. Úgy pillanatnyilag nem es veszi az ember észre, hogy há ebből vajon mi es jó ki. S vannak olyan álmok, hogy úgy elfelejti az ember, de amikor a csapás éri, eszibe jut” (18).

„Én nem álmodtam, hanem az egyik szomszéd azt látta álmában, hogy a hídon, itt nálunk jött keresztül, s a házunknak a cserepei mind hullnak le. S egy másik szomszéd azt álmodta, hogy az istálló tetejire egy nagy lobogó ki vót tűzve, s rengeteg ember fekete ruhában az udvaron. S nemsokára az én fiam meghalt. Ezeket azután mondták meg nekem. Ezeket azon a héten álmodták. Ugye, amelyik akarja, megmondja, s a másik

azután mondja meg. De általában megmondjuk a rossz álmokat. Figyelmeztetjük egymást, de nem örökké készülünk fel” (26).

„Én, amikor Albert Mártonnéval azt az álmot láttam, amit meséltem a tanár úrnak, nem mondtam meg nekik. Valahogy úgy... féltem megmondani.

Nekem volt egy nagynénim, s ő megálmodott sok mindent. S mentek hozzá kérdéssel, hogy ezt s ezt álmodtam, s mit tegyünk. S ő rendesen azt mondta: »Fiam, hívjál eszre es-tére öt asszonyt, s imádkozzatok! De ne adjatok sok alamizsnát! Két pohár italt s kenyeret. S többet semmit.« Így például egy gyermek meggyógyult. Megváltották az imádsággal s az alamizsnával. Me arra es valaki várhatott” (27).

„Itt volt egy szomszéd. Róla álmodtam rosszat. Nem mondtam meg, met nagyon súlyos vót a férfi, s az asszon mindig sírt, neki nem mertem megmondani, de így megmondtam a szomszédságnak, hogy mit láttam. Tehát van úgy, hogy megmondjuk, s van úgy, hogy elhallgassuk. Mikor hogy...” (26).

„Én így elmondtam többnek: vigyázzatok, te, met nem jó álmot láttam nálatok s rólatok. De imádkozzatok. Amikor nem jó álmot látunk, akkor azt szoktuk mondani, hogy imádkozunk álomfejtő Szent Jóhhoz, hogy fejtse jóra minden rossz és gonosz álomlátásainkat. S aztán egy Miatyánkot s egy Üdvözlégyet elmondunk álomfejtő Szent Jóhhoz, hogy múltjék el tőlünk a veszély.

De azért direkt nem menyek el ahhoz a házhoz, amelyikről álmodok, me nem akarok jósló lenni, sem senkit megijeszteni, csak ha látom őket, akkor mondom meg” (20).

„A régi öregektől úgy hallottuk, hogy amikor rossz álmot lát valaki, akkor amikor kinyissa a szemit, ne mondja el senkinek napja feljöte előtt, vessen keresztet, és az álomfejtő Szent Jóhhoz imádkozzék, hogy fejtse jóra az álmot” (26).

„Aki ilyen álmot lát, úgy gyöttri magát... Nem jó! Csak állandóan az forog az eszibe, hogy jaj Istenem, vajon mi jó reánk?! Vajon milyen veszély jó reánk?! Csak ebbe gondolkodik, s ezen öli meg magát, s törődik [ti. gyöttrődik], úgy hogy... S még azután csak eljő, amit a Jóisten reánk mér.

A családba elmondom az álmot. A többiek es el, ha rosszat álmodnak, s úgy mondom én es rea, hogy a Jóisten öröjzön meg minden különös bajtól!

Álomfejtő Szent Jóh egy szent a szentek között. S az az álmok megfejtője. Úgy bízunk a Jóistenbe, hogy ő meg tudja fordítani az álmot. Bár nem az ő erejiből, hanem a Jóisten kegyelmiből!” (20).

„Úgy tartották, hogy az álomlátástól három napra vagy három hétre békövetkezik a halál. Örökké úgy reszkettem, mikor valami olyant láttam, hogy Istenem, csak valahogy telnék el az az idő, az a nap! Hogy nehogy valami megtörténjen!” (22).

Az előjelek részaránya

A halál előjelrendszerének egyféle elkészítése után a kutatónak mérlegelnie kell az elmúlás elővetítésében szerepet játszó jelenségek, jelek, formák részarányát, természet-

sen az általunk gyűjtött adatok függvényében és a gyűjtési területre vonatkozóan. A tipologizálás nyilván magán viseli a kutató egyéni szemléletét.

Számbeli megoszlásuk szerint a következő csökkenő sorrendet állíthatjuk fel:

I. Az álmok jelzései: 30. II. Aki megérzi vagy-akinek megjósolják a halálát: 11. III. Különleges előjelek: 9. IV. Az állatok jelzései: 8. V. A halottak „hívják”, „várják” a haldoklókat: 7. VI. Túlvilági jelek: 5.

Összesen 70 halált jelző előjel, közel 30 adatközlőtől. Szent meggyőződésünk, hogy csak azért 70, mert a gyűjtéssel, kutatással megálltunk. Akárcsak a lakodalom világát, teljes mélységében az elmúláshoz fűződő hiedelem- és szokásvilágot sem lehet még egyetlen faluban sem feltárni.

Pusztá ránézésre is egyértelmű a kép: az elmúlás uralkodó előjele az álom. Kunt Ernő, aki összmagyar vonatkozásban vizsgálja a magyar parasztság kultúrképét, hasonló következtetésre jut, bár nem számokban gondolkodik: „A halált közvetlenül megelőző jelek közül igen gazdag a halált jelentő álmok csoportja.”¹⁹ Csupán azért idézzük e kérdéskörben jártas szerző megállapítását, mivel úgy tűnik, hogy általánosan érvényes következtetése a részre is igaz: a mi esetünkben Csíkszentdomokosra, illetve emez fordítva is igazolni látszik.

Hogy miért van ez, hogy a haláltudat ébrentartásában — mert talán ez a fő cél —, a halálhoz való viszony befolyásolásában, alakításában az álmok játsszák a döntő szerepet — nos, ennek értelmezése, úgy véljük, meghaladja a folklórtudomány illetékességét.

Mi azzal tesszük teljesebbé az álmok látásának és értelmezésének, számontartásának fontosságát, hogy számba vesszük az álmok rendkívül gazdag képvilágát és kelléktárát. Milyen elemekből, tárgyakból, tárgyegyüttesekből, élethelyzetekből, jelenségekből állanak össze azok az álmokképek, amelyek közvetve vagy közvetlenül a halálra vagy a halálra is utalnak? A továbbiakban közölt nem teljes leltárunk bizonyára gazdagítja a magyar (esetleg nem csak a magyar) szimbólumrendszert, vagy igazolja a meglévőt.

Kivonatosan a következőket soroljuk fel: elhunyt pálcás öregek gyülekezete valaki háza előtt, s néznek be az udvarra, s az őket kérdezőknek megmondják, hogy kit várnak; átmenés nagy vízen; nyakra tekeredő kígyó, mely a bal mellbimbót szívja; piros vér folyik a testből; álomban meglőnek; meszelés, takarítás, szemetes lakás; szántás; gabonát vetni; krumplit ásni, ültetni; az aratást lefogyatni; lámpát kifűjni; medvét látni; kaszást látni; kaszálás; ültetés; verekedés; fehérbe öltözés; fehér krizantém; fehér gyapjú fonása; fehér dolgot látni; fehér lepedőben látni valakit; ölési szándék késsel; kiterített kender az udvaron; kenderszáritás; fonás, méhraj látása; tüzet látni; temető- (gyász-) gyülekezet valakinek az udvarán; szemes gabonát töltögetni; szegfűcsokrot adni valakinek; elhaltnak enni adni; házgerenda letörése; ha az udvaron kivágnak egy fát; élőfa kidőlése; legyet látni; valamilyen tetőről, magaslatról lezuhanni; háztető beomlása; nemi erőszakot elkövetni... és az eltitkolt, „el nem mondható” álmok.

Közel ötven álmokképkalkoló elem, eszköz, jelenség; közülük jelentős az analógiás célzatúak száma. Elemzésüket majd a halál és temetkezés hiedelemvilágának összefüggésében kísérelhetjük meg.

*

1. Úgy véljük, hogy a halál előjeleinek csíkszentdomokosi vizsgálatával nem látványosan ugyan, de teljesebbé tettük folklórkutatásunk halálképvizsgálatának ered-

¹⁹ Kunt Ernő: *i.m.* 106.

ményeit. Véleményünket egyrészt Jung Károly szavaira alapozzuk, aki szerint „nincs is tudomásunk olyan alapos kérdőívről vagy irodalmi műről sem, mely kizárólag a haláljós-lás és a halál előjelei kutatását és feldolgozását tűzte volna ki célul maga elé”.²⁰ Másrészt alapozzuk Kunt Ernő munkájára, aki e kérdéskörnek, mint említettük, összmagyar vonatkozásban hatlapnyi értelmezést szentel, kevés szokás-, illetve hiedelemszöveggel, eseménytörténettel. Hisszük tehát, hogy az általunk gyűjtött hiedelemszövegek, amelyek legtöbbször nemcsak tényközlések, hanem sorshelyzetek, értelmezések is, teljesebbé teszik a magyar parasztság halálképéről alkotott felfogásunkat. Jelzik jó néhány jelen-ségről azt is, hogy amiről, mai ismereteink szerint, eddig azt hittük: a magyarság által lakott terület csupán egyikén-másikán ismert, most távoli pontokon is felbukkan. Jelzi, úgyszintén, a formai változatosság ellenére is, kultúránk és világszemléletünk viszonylag egységes képét.

2. Noha az elmúlással és temetkezéssel kapcsolatos szokás- és hiedelemanyag igen kis részét foglalhattuk be jelen dolgozatunkba, a birtokunkban levő gyűjtés is megerősíti azt az általánosan elismert szemléletet, hogy a folklór leghagyományosabb, legkonzervatívabb rétegével van dolgunk. Nagy Ödön — K. Kovács Lászlóra hivatkozva — mondja, hogy a halál előjelei a földkerekség minden népénél megtalálhatók.²¹

3. Mivel a halál előjeleit — szemléletünk szerint — szerves összefüggésben látjuk az általunk ismert, de a tárgyalt témához nem tartozó hiedelemvilággal, és ezért most nem közöljük, az általánosabb tudományos következtésekről most le kell mondanunk.

4. A mérlegelés és aránybecslés korábbi gyakorlatát folytatva, annyit megá-lapíthatunk, hogy a halálhoz fűződő kép — legyen keresztény vagy nem keresztény ere-detű — lényeges eltéréseket mutat Csíkszentdomokoson (ez mindenképpen megerősíti a 2. pontban foglaltakat), és ezt tartjuk talán a legfontosabb következtetésnek, melyet már az eddigiek alapján is megfogalmazhatunk. Érdekesnek és egyben furcsának is tartjuk ugyanis azt a jelenséget, hogy bár valamennyi temetésen és a halálra vagy elmúlásra em-lékeztető vallásos ünnepeken a papok soha nem mulasztják el hangsúlyozni, hogy a halál Isten döntése, Isten akaratának beteljesedése, és ezért a halálba való belenyugvásra intik híveiket, mégis — egészében nézve az elmúlással, temetkezéssel összefüggő szokásokat, hiedelmeket — joggal állíthatjuk, hogy Csíkszentdomokoson a hagyományos kultúrkép-ben a halál nem-keresztény, „pogány” elemeinek részaránya és ezeknek az emberi tudat-ban, lélekben munkáló ereje van legalább akkora és annyira erős, mint a keresztény hité; sok vonatkozásban talán még erősebb is, mint az utóbbi. Észrevételünket, még ha nem is terjeszthető ki a jelenség egészére, a halál időszakának hozzávetőleges felbecsülésével, il-letve ez időszak alatt bizonyos személyek által játszott szerepek „időfogyasztásával”, időigényével is igazolhatjuk. Mert függetlenül attól, hogy kinél mennyire húzódik el a haldoklás ideje, a temetésre való előkészület, a temetés és lelki feloldódás, mindebből a halált váró és végtisztességet megadó, a társadalmi egyensúlyt helyreállító időből az egy-ház képviselőjére, a papi segédletre (gyóntatás, utolsókenet-feladás, temetés, harmincna-pos mise), bárhogy is számítjuk, átlagban három óránál több nem jut. Így nyilvánvaló, hogy a nem-keresztény hit és gyakorlat uralja a halálra való előkészület eszmeiségét, gyakorlatát egyaránt. A fenti képen csupán az módosít, illetve javít, hogy a haldokló lelki gondozását biztosító nem-papi, hanem „szakosodott” asszonyok által végzett imádkozás a

²⁰ Jung Károly: *Haláljós-lás és a halál előjelei...* 225.

²¹ Nagy Ödön: *i. m.* 179.

forgalomban levő vagy régebből (pl. a múlt századból is) megőrzött imakönyvek, illetve imádságok felhasználásával történik.

5. Miért volt és van szükség kultúránknak és másokénak is eme ősrégi rétegére? Ha figyelembe vesszük, hogy a paraszti életmód minden szempontból és mindig a pragmatizmus útján haladt, akkor kérdésfeltevésünkre a választ Kunt Ernő szavaival fogalmazhatjuk meg: „Ha jól meggondoljuk, az álmokra s egyéb előjelekre vonatkozó hiedelmek, jóllehet irracionális tartalmúak, a hamis tudat fogalmkörébe tartoznak, mégis hasznosak a közösség számára, hiszen folyamatosan előkészítik az eseményre tagjaikat. Így igyekeznek megvédeni a közösséget a váratlanul bekövetkező elementáris veszteség bénító sokkjától.”²²

„A halált nem lehet megszokni” — idéztük már fennebb Nagy Ödön e megállapítását, tehát hiába az állandó egyházi, papi és imádságos vigasz. Szükség van a rejtett erők, látomások, jelek, jóslások nyújtotta biztonságra is; más szóval arra, amit bevezetőnkben is megfogalmaztunk: az ismeretlen jövő bekövetkeztének, módjának, milyenségének tudására. Szükség van — és ezzel visszautalunk a paraszti élet gyakorlatiasságának tapasztalt lényegére —, mert a halál például az orvosnak, a hivatalos személyiségeknek egyszerű tény, statisztikai adat, a parasztembernek viszont életformaváltás, de addig is, amíg ez bekövetkezik, a lét és nemlét határán áll: még jelen van abban, amit leélt és amit ismer, és tudni akarja a folytatást, miképpen mindig tudni akarta és tudta a szántás, vetés, betakarítás, születés, lakodalom, a megemlékezés idejét és módját is.

Szerintünk ezzel a következetesen gyakorlatias életvitellel értelmezhető és érthető meg az az óriási szellemi-ideológiai-kulturális-lelki háttér, amely a halált megelőzi és végigkíséri. E szövevényes háttér csikszentdomokosi realitásából igyekeztünk egy kis részt felmutatni.²³

²² Kunt Ernő: *i.m.* 108.

²³ Itt is köszönetet mondok adatközlőimnek, akiknek névjegyzéke a tanulmányban közölt sorszámmal, életkorukkal zárójelben a gyűjtés évével a következő: 1. özv. Albert Dávidné Blága Julianna, 66 (1992); 2. Bálint Ferenc, 42 (1975); 3. Bíró Imréné László Anna, 69 (1980). 4. Bíró József, 86 (1980). 5. Fazakas Domokosné Bíró Anna, 84 (1991). 6. Ferencz Ágostonná Szabó Anna, 70 (1972). 7. Ferencz Lászlóné Székely Julianna, 62 (1982). 8. Kalamár Domokosné Kristály Veronka, 77 (1986). 9. Karda Lajosné Kristály Teréz, 66 (1972). 10. Karda Mihályné Barabás Erzsébet, 72 (1990). 11. Karda Veronika, 61 (1975). 12. Kádár Ferencné Kurkó Gizella, 37 (1975). 13. Kedves Félixné Barabás Teréz, 80 (1990). 14. Kedves Imréné Dobos Teréz, 67 (1992). 15. Kedves Lajos, 69 (1982). 16. Kedves Mártonná Ferencz Anna, 63 (1981). 17. Kurkó Sándorné Szász Julianna, 76 (1980). 18. Mákszem Jánosné Bara Anna, 53 (1991). 19. Miklós Imréné Máthé Borbála, 58 (1979). 20. Nagy Lajosné Ferencz Rozália, 83 (1992). 21. Szabó Árpád, 81 (1992). 22. Timár Ignácné Bara Erzsébet, 66 (1989). 23. Török Áronné Kalamár Teréz, 73 (1992). 24. Kalamár Márton, 74 (1985). 25. Barabás Imréné Székely József, 47 (1980). 26. Kedves Áronné Kovács Zsuzsanna, 67 (1991). 27. Sándor Árpádné Kristály Erzsébet, 65 (1992).